

Andreas Golob

Mladostna leta v Mariboru

Dnevnik zoologa Karla Heiderja 1870-1873

GOLOB Andreas, dr., znanstveni sodelavec, Archiv der Karl-Franzens-Universität Graz, AT-8010 Graz, Universitätsplatz 3

323.1(497.4Maribor)''1870/1873'': 929Heider K.(093.3)

MLADOSTNA A LETA V MARIBORU
Dnevnik zoologa Karla Heiderja 1870-1873

Dnevnik Karla Heiderja, vezan na njegova mladostna mariborska leta, nas obširno in avtentično informira o socializaciji v okviru baronske družine plemstva po izobrazbi, ki je v prvi polovici 70. let 19. st. živela razpršena znotraj habsburške monarhije, vendar je negovala intenzivne medsebojne stike. Za vpeljavo mladine med družbeno elito so skrbeli lokalni malomeščanski približki salonskega življenja. Razen tega se je kazala cela paleta drugih možnosti za zabavo in izobraževanje, tako doma kot tudi izven domače hiše, ki je prispevala k razvoju, ne samo v družbenem temveč tudi v kulturnem oziru. Tudi strokovno zorenje bodočega naravoslovca je potekalo zahvaljujoč možnostim za razvoj, ki jih je na eni strani ponujalo njegovo družbeno okolje, po drugi strani pa je ravno tako odločilno vlogo odigrala spodbuda v šoli. Ta težnja in zgodnje politične manifestacije v liberalnem nemško-nacionalnem taboru so privedle do konflikta z rimskokatoliškimi temelji družinskega (in konec koncev državnega) izročila.

Ključne besede: spominska literatura, meščanstvo, socializacija, Maribor

GOLOB Andreas, PhD, Senior Researcher, Archiv der Karl-Franzens-Universität Graz, AT-8010 Graz, Universitätsplatz 3

323.1(497.4Maribor)''1870/1873'': 929Heider K.(093.3)

A YOUTH SPENT IN MARIBOR
The Diary of the Zoologist Karl Heider 1870-1873

The diary of Karl Heider about his youth in Maribor is an extensive and authentic source of information about socialization in a family of barons that had acquired the status of nobility by education. These families were scattered across the Hapsburg Monarchy in the 1870s; however, they maintained close ties. The young were introduced to the social elite by the local petit-bourgeois approximations of salon life. In addition, they could choose from an entire palette of other entertainment and educational possibilities, both at home and outside of it that helped them develop not only in a social but also in a cultural sense. The professional growth of this prospective natural sciences scholar was also stimulated by his social environment, on the one hand, and equally so by encouragement he received at school, on the other. This tendency and early political manifestations in the liberal German-national camp resulted in a conflict with the Roman Catholic cornerstone of the family (and, likewise, statehood) tradition.

Key words: *memoires, bourgeoisie, middle-class, socialization, Maribor*

Uvod, biografski pregled in narava vira

Osrednja tema tega članka je socializacija kasnejšega naravoslovca Karla Heiderja v baronski družini plemstva po izobrazbi, ki je v času oblikovanja mladeničevega značaja živel v Mariboru. Sledi tega odraščanja in »vraščenja« v znanost je najti tako v dnevniku tega štirinajst- do sedemnajstletnika, kakor tudi v njegovih avtobiografskih drobcih, ki jih je napisal kasneje, ko se je oziral v preteklost. Oba vira sta del njegove zapuščine, shranjene v Univerzitetnem arhivu v Gradcu (UAG; *Universitätsarchiv Graz*), ki obsega skupaj 4 škatle in vsebuje poleg osebnih dokumentov tudi korespondenco ter znanstvena dela v različnih fazah izdelave. Zaradi večje pristnosti dajemo prednost Dnevniku (*Tagebuch*),¹ medtem ko služijo Spomini (*Lebenserinnerungen*)² primerjavi. Kot pomožni vir (referenco) bomo občasno priegnili tudi druge dele zapuščine in lokalni nemški tisk.

Da se približamo Heiderjevemu mariborskemu obdobju, bomo glede na načelno pozicioniranje v Heiderjevem življenjepisu in dnevniku, snov predstavili v štirih različno rangiranih in prezentiranih tematskih poglavjih, ki se seveda tudi prekrivajo. Največ prostora bo namenjenega dejavnostim njegove družine in priateljskega kroga. To področje vsebuje vsakodnevna in praznična domača opravila, pa tudi obiske gledališča in izlete. Njegov bistveni sestavni del je tudi odnos do vere in Cerkve. Kot drugi bistven socializacijski faktor analiziramo šolo. Zanimiva je tudi komunikacijska in prometno-tehnična povezava »provinca« z ostalo habsburško monarhijo in svetovnim dogajanjem, ki nas v zaključku vodi k interpretaciji maloštevilnih osnutkov, s katerimi lahko pojasnimo avtorjevo politično usmeritev.

Avtor dnevnika Carl Adolf Heider je bil rojen 28. aprila 1856 na Dunaju.³ Njegov oče Moriz, izredni uni-

verzitetni profesor stomatologije na dunajski univerzi, je umrl že v svojem 51. letu – komaj 10 let po Karlovem rojstvu. Tako je ostala mati Marie Heider, rojena baronica von Thinnfeld (1831-1896), najpomembnejša oseba v njegovem življenju, kar ga je – ob stikih z večimi materinimi sestrami, vodilo do zaključka, da so ga »vedno varovale ženske roke«.⁴ Po privatni osnovnošolski izobrazbi je fant leta 1866 vstopil v slovito dunajsko benediktinsko gimnazijo *Schottengymnasium*, preden je leta 1870 nadaljeval izobraževanje na gimnaziji v Mariboru, kjer je leta 1874 tudi maturiral. Selitev je materi priporočil hišni zdravnik.⁵ Da bi ubežali nezdravemu dunajskemu podnebjju, je svetoval »manjše mesto z ugodno lego«. Za nazaj je Heider, ki je v dnevniku selitev sicer le na hitro omenil,⁶ pohvalil pokrajino, obiranje sadja in trgatve ter zapisal: »V ta eldorado smo se torej priselili. Ni čudno, da smo se počutili kakor v rajju. Končno smo imeli to, po čemer smo tako dolgo hrepeneli – brezskrbno življenje«.⁷ Po tem srečnem obdobju se je maturant podal v Gradec in se tam sprva vpisal na medicino. Do leta 1877 se je že v okviru študija medicine raje ukvarjal s predkliničnimi študijskimi predmeti in se pod vodstvom Alexandra Rolleta in Victorja von Ebnerja posvečal histološkim problemom. Naravoslovni študij pri botaniku Hubertu Leitgebu, mineralogu in geologu Carlu Ferdinandu Petersu, še zlasti pa pri zoologu Franzu Eilhardu Schulzeju ga je izpopolnil. Po začetnih letih v Gradcu se je študent leta 1877 preselil na dunajsko univerzo, kjer se je pri Carlu Clausu in samo dve leti starejšemu Carlu Grobbenu popolnoma posvetil zoologiji. V tem času je bil nekajkrat tudi na zoološki postaji v Trstu. Po zaključku tega »filozofskega« študija in promociji, ki jo je leta 1879 dosegel z disertacijo o glavonožcih, je naravoslovec nadaljeval študij medicine, med drugim pri slavnem fiziologu Ernstu Wilhelmu Brückeju. Študij je po kratkem premoru v letu 1880-1881, ko je kot enoletni prostovoljec (vojaški

¹ *Tagebuch für das Jahr 1870 und 1871 bis in den März. Karla Heiderja oziroma Tagebuch für das Jahr 1871 vom 29. März angefangen von Karl Heider [do maja 1873] v: UAG Nachlass Karl Heider, škatla 3. Citirano kot: Dnevnik in datum.*

² *Lebenserinnerungen von Karl Heider. Tipkopis v: UAG Nachlass Karl Heider, škatla 2. Citirano kot Spomini.*

³ *Rodovnik (Stammbaum [sic!]) v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2. Pisava njegovega imena v tej obliki (s C) se pojavlja v prepisu iz matične knjige (vir kot zgoraj), sicer pa je običajen zapis, kot ga najdemo v naslovu. Med deli, ki obravnavajo Heiderjev znanstveni prispevek, je potrebno omeniti naslednja: Alfred Kühn, Karl Heider und ein Entwicklungsabschnitt der Zoologie. V: *Die Naturwissenschaften* 23 (1935), 791-796. Werner Ulrich, Karl Heider, 1856-1935. V: Hans Leussink, Eduard Neumann, Georg Kotowski (Hg.), *Studium Berolinense. Aufsätze und Beiträge zu Problemen der Wissenschaft und zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin* (Berlin 1960), 868-897. Werner Ulrich, Heider, Karl, Zoologe. V: *Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* (Hg.), *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 8 (Berlin 1969), 252f. Moj biografski del temelji na: Karl Grobben, Karl Heider. *Nachruf*. V: *Almanach der Akademie**

der Wissenschaften in Wien 86 (1936), 241-245. 150. obletnico Heiderjevega rojstva je počastila Univerza v Innsbrucku: http://www.uibk.ac.at/ipoint/kopf_der_woche/314593.html, dostopno 30. 11. 2011. Za prijateljski napotek o literaturi se zahvaljujem univ. prof. dr. Reinhartu Schusterju, Heiderjevemu znanstvenemu nasledniku.

⁴ Spomini, 359. O rodovniku Thinnfeldov izčrpno informira Constant von Wurzbach v delu: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*. 60 Bde (Wien 1856-1891), Bd. 32 (Wien 1881), 234-240, še zlasti 239.

⁵ Spomini, 312.

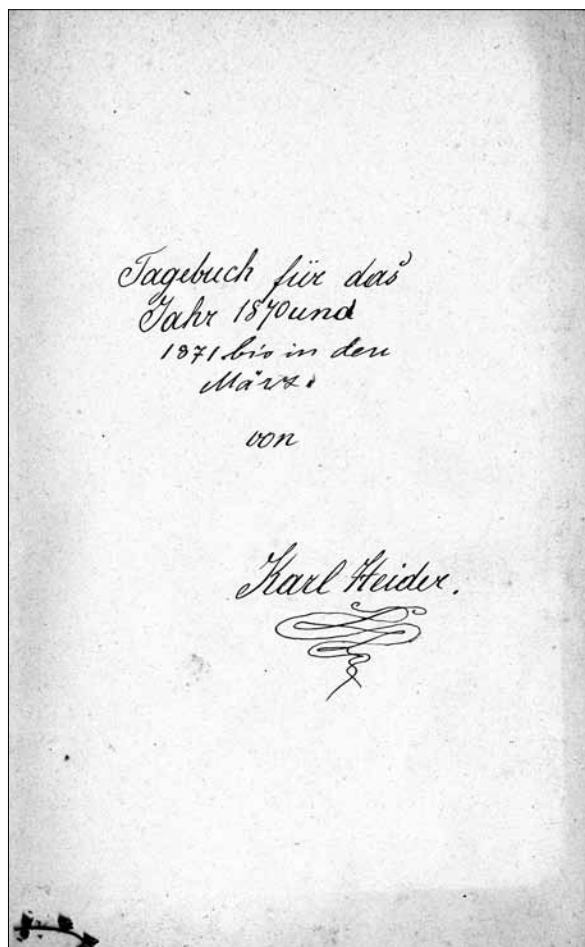
⁶ Prvi zapis, napisan v Mariboru 24. septembra 1870, najdemo po izrazitem premoru ki nam da slutiti, kakšen rez je ob selitvi občutil Karl Heider. Ob novem letu 1872 je to spremembo tudi ubesedil: »Zopet se je pričelo novo leto. Kakšna razlika med današnjim dnem in časom pred dvema letoma. Pred dvema letoma sem živel v vele-mestu, letos pa v malem provincialnem mestu.«

⁷ Spomini, 318. V izvirniku »ein bartillos Dasein« – pri čemer je bil Bartl sinonim za parklja, hudiča oziroma peklensčka.

zdravnik–stažist) služil v garnizonski bolnišnici št. 1 na Dunaju, uspešno zaključil leta 1883. V letih 1882–1885 je bil asistent na primerjalnem zoološko-anatomskem inštitutu dunajske univerze. Isto delo je najprej opravljal tudi v Berlinu pri Franzu Eilhardu Schulzeju, ki so ga tja povabili malo prej. Temu je sledila habilitacija leta 1885 in z njo napredovanje v privatnega docenta. Šele leta 1893 je dobil profesuro, leto kasneje pa imenovanje za rednega profesorja zoologije na univerzi v Innsbrucku, kjer je bil Heider nato tudi dekan (1901–1902) in rektor (1904–1905). Zadnjih devet ustvarjalnih let je zoolog preživel v Berlinu, kjer je živel od leta 1917 dalje. S stališča zgodovine znanosti je Heider postavljajl mejnike v razvojni biologiji in odločilno prispeval k utemeljitvi moderne biologije. Karl Heider je umrl 2. julija 1935 v kraju Deutschfeistritz pri Pegau na Štajerskem, od koder je bila doma tudi njegova mati. Zapustil je hčer Dorotejo,⁸ ki jo je imel s Heleno, rojeno baronico von Klimburg, s katero se je poročil leta 1888, medtem ko je sin Johannes umrl že pri dvanajstih letih.⁹

Dnevniški zapisi, ki tvorijo jedro naše razprave, so se ohranili v dveh nepaginiranih zvezkih formata dvanajst krat devetnajst centimetrov, oziroma deset krat šestnajst centimetrov in pol. Večinoma dobro berljivi zapisi so pisani s črnim, vijoličnim, rjavim in rdečim črnilom.¹⁰ Nasplošno so formulacije neoporečne, razen čisto pomanjkljive interpunkcije, ki je bila v objavljenih citatih popravljena zaradi lažjega branja. V posamičnih primerih naletimo na stenografske pasaže.¹¹ Skice in risbe¹² so del vizualne opreme dnevnika,¹³ pogosto pa se pojavljajo tudi okrasne vinjete.¹⁴

Gostota vpisov močno variira. Heider je naprimer na kratko popisal najpomembnejše dogodke v zvezi s

Naslovna stran prvega dnevnika Karla Heiderja.
(Universitätsarchiv Graz)

selitvijo in skorjada celoten preostanek leta 1870 pod datumom prvega dne v Mariboru.¹⁵ Prakso čistopisa za več dni ali celo daljše obdobje skupaj je pogosto uporabljal in občasno tudi izrecno razkril: »Tole pišem v postelji in sem danes pisal za nazaj za ponedeljek, 20. marca. Pozno je in moram zaspati.«¹⁶ Gostota dogodkov na dva načina vpliva na piševo ravnanje. Po eni strani lahko za redke vpise krivimo pomanjkanje pomembnejših dogodkov. Pogosto, včasih tudi za daljša obdobja, je zapisal le: »Sicer se ni zgodilo nič posebnega.«¹⁷ Po drugi strani je lahko pisanje dnevnika oviralo tudi kratkočasno preživljanje prostega časa – kot recimo pestre počitnice: »[Dopisano

⁸ Osmrtnica v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2.

⁹ Prim.: Tiroler Tagblatt, 16. 2. 1902, 8, v: UAG Nachlass Karl Heider, škatla 1, mapa 4. Ime po rojstnem listu prav tam.

¹⁰ O nakupu vijoličnega, rdečega in zelenega črnila glej Dnevnik, 24. 9. 1870; prim. zlasti menjavo v primeru prepisanega pisma (Dnevnik, 6. 11. 1872).

¹¹ Dnevnik, 14. 10. 1872 in 17. 11. 1872.

¹² Glej spodnjo opombo.

¹³ Heider je na mariborski gimnaziji kot izbirni predmet vpisal risanje, kjer je bil skoraj vseskozi odlično ocenjen. Prim. spričevala v UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2. Prim. tudi Spomini, 335 in nasl., kjer zoolog omenja tudi zasebni pouk risanja in materino ter tetino spodbudo. V zapuščini so se ohranile skicirke, katerih avtorstvo pa ni jasno. Razen Karla Heiderja prideta kot avtorici v pošteve še njegova mati in hčerka. Prim.: UAG Nachlass Karl Heider, škatla 2, Risbe in skice; škatla 3, Knjiga risarskih študij 79 – 81; škatla 4, V. knjiga: Vesuv. str. 400 – 509 kakor tudi VII. knjiga: Capri in VIII. knjiga: Ischia. V različnih rokopisih najdemo še druge risbe, ki dokumentirajo znanstvena opazovanja. Risarske spretnosti so za bodočega naravoslovca nenazadnje predstavljale nepogrešljivo kvalifikacijo.

¹⁴ Npr. Dnevnik, 30. 3. 1871 in 31. 3. 1871. Prim. v zvezi z dopustom: Dnevnik, 7. 4. 1871.

¹⁵ Dnevnik, 24. 9. 1870. Nazadnje je bil omenjen god Karla Heiderja 4. novembra, naslednji datirani vpis pa je nastal šele 31. decembra.

¹⁶ Dnevnik, 26. 3. 1871. Prim. tudi: Dnevnik, 2. 3. 1872, 25. 8. 1872, 23. 2. 1873. Citirano naprednejše datiranje je vidno tudi drugje. Prim.: Dnevnik, 29. 7. 1872.

¹⁷ Dnevnik, 24. 9. 1870. Prim.: Dnevnik, 1. 1. 1871, 4. 1. 1871, 17. 3. 1871, 21. 3. 1871, 24. 3. 1871, 27. 3. 1871, 29. 3. 1871, 2. 8. 1871, 12. 1. 1872, 19. 1. 1872, 3. 2. 1872, 7. 6. 1872, 8. 6. 1872, 10. 6. 1872, 1. 8. 1872, 31. 10. 1872, 6. 11. 1872: »Danes ne morem napisati ničesar« – na mesto tega je prepis nekega pisma.

šele oktobra.] *Nekaj strani sem pustil praznih, da bi pisal o svojih počitnicah, še zlasti o bivanju na Dobrni.*¹⁸

Značilno popisovanje dogodkov dopolnjuje le malo primerov introspekcije. Težnja po sporočanju občutkov se pojavi sicer že spomladi 1871, ko je fant skopo priznal, da je bil »jezen«¹⁹ na mater, kar je bilo v duhu tedanjega časa pravzaprav grešno občutje, ki je bilo v nasprotju z božjimi zapovedmi. Šele sčasoma je dozorevalo njegovo podajanje premišljevanja o sebi in notranjih monologov. Posebno učinkovito in s premišljeno metaforiko je mladostnik formuliral naprimer občutke ob koncu šolskega leta 1872: »Ko sem šel ponoči domov, je pri Götzu gorel bengalični ogenj. Spredej so prižigali rakete, v ozadju pa se je na obzorju videlo oddaljeno bliskanje. Lepa podoba moje notranjosti. Rakete kot lepi dnevi podelitve spričeval in veselje počitnic. Bengalični ogenj – izčrpavajoč ogenj bolezni uboge tete in ogenj bolečine ločitve, ki se vedno znova vrača. Bolečina ločitve od Eugena [von Klimburga] pa tudi od njegovih bratov in sester, ki sem jih vzljubil v teh nekaj dneh. Tudi mojo glavo so obdajali temni oblaki kakor obzorje.«²⁰

Najbolj zgovoren je eden izmed zadnjih vpisov, ki se nanaša na nek obisk gledališča:

»Še sedaj – zvečer, se predajam odzvanjanju teh razvnetih občutkov. Papirju skušam vdihniti tisto, kar mi razburja srce – jaz, ubogi smrtnik! Zaman se trudim. Le zapisal bi rad to, da bi kasneje lahko ohranil spomin v sebi. Bil sem očaran, navdušen nad Lorle [ena izmed vlog], ko sem prišel ven in z drugimi molče hodil domov. Ko sem moral govoriti in se pogovarjati z drugimi, mi je hotelo večkrat kar razgnati prsi. Tiho sem hodil in si predstavljal to lepo dekle, to naravno čistost, to svetlo barvo, bleščeč značaj, bleščečo pojavo – pa je prišel Adolf [mlajši brat] in rekel: 'Reichard, glavni junak, je pa pravzaprav ena pokvarjena žival.' Človek bi kar iz kože skočil. Od najlepše poezije, bleščečih sanj tako nenadoma in štorasto pasti na trdna tla; to je gnusno, mizerno ... Tedaj mi je bilo tudi jasno, kaj mi manjka, kaj pogrešam – manjka mi srce, ki bi me razumelo, ki bi čutilo z mano, in če že tega ne, da bi vsaj znalo spoštovati moja čustva in se mi ne bi posmehovalo; nekdo, ki bi mu lahko razkril svoje srce in bi me potrpežljivo poslušal. Nad ničemer se ne morem pritoževati, vendarle pa hrepenim po tem – to je edino, kar mi manjka. Kljub temu sem zadovoljen in popolnoma srečen in bi bil nevhvaležnež, če ne bi bil. Kljub temu pa mi je to pomanjkanje danes hudo trgalo srce. Ti,

*moj dnevnik, si moj edini prijatelj. Tebi se zaupam, ti me poslušaj.*²¹

Na podobno predirljiv način, kot v tem primeru, ko je mestoma očitno pisal s tresočo roko, se je pisec dnevnika izražal o svojem delu le tedaj, ko ga je izrecno označil kot »ogledalo življenja.«²²

Komunikacije

Okoliščine selitve družine Heider v začetku jeseni lahko služijo kot logičen pristop in istočasno orientacija za preučevanje povezav »provinca« z regionalnimi in nadregionalnimi centri habsburške monarhije.

Prihod z vlakom je minil brez težav. Družina je zaključila poletne počitnice pri Thinnfeldih in se najprej podala v Gradec k teti, ki je bila poročena z nekim Lattermannom.²³ Heider je o vožnji z vlakom zapisal: »Ljubka pokrajina v dolini Mure, obdana z visokim gorovjem, Stübing, Gradwein [sic!], Judendorf, Gradec.«²⁴ Še isti dan so se odpeljali v Maribor. Ko so hoteli Heiderji naslednji dan na kolodvoru dvigniti prtljago, je bila špedicija sicer počasna, končno pa je »komite postreškov« le opravil transport do stanovanja.²⁵ Tudi neko naslednjo vožnjo po tem odseku Južne železnice je mladi potnik označil kot »skrajno prijetno.«²⁶ Vožnja med počitniškim domovanjem in Mariborom je, kot priča neki vpis ob začetku bivanja, trajala približno 4 ure.²⁷ Po drugi strani so sorodniki poročali o neki okvari. Med Stübingom in Gratweinom je menda nekoč prišlo do težav z batom lokomotive, ki se je nato »tako vlekla proti Gradcu, kakor da bi 'jo že pobiralo', kot je rekel konduktar.«²⁸

Poleti 1871 so z železnico prepotovali tudi Koroško.²⁹ Izhodišče Celovec so dosegli po »prijetni« in kratkočasni dopoldanski vožnji, med katero so se pogovarjali z nekim sopotnikom.³⁰ Preden se je družina podala iz Peggaua, kjer so bili na običajnem obisku, proti Dunaju,

¹⁸ Dnevnik 2. 8. 1872. Dopis v oklepaju podaja oznako v originalu.

¹⁹ Zornig. Dnevnik, 26. 3. 1871.

²⁰ Dnevnik, 29. 7. 1872. Karl Heider se je še pozneje z ožnostjo spominjal te ločitve. Prim.: Spomini, 322. O introspekciji prim. tudi: Dnevnik, 2. 8. 1872.

²¹ Dnevnik, 20. 2. 1873. Prim.: N. N., Theater. V: Marburger Zeitung, 23. 2. 1873, [3].

²² Dnevnik, 14. 10. 1872.

²³ Lattermanni so bili, podobno kot Thinnfeldi, baronska plemiška družina s posestmi na Štajerskem. Šlo je za teto Ludovico Lattermann. O Marie Heider in njeni zavezanosti tradiciji: Spomini, 363.

²⁴ Dnevnik, 23. 9. 1870.

²⁵ Dnevnik, 24. 9. 1870.

²⁶ Dnevnik, 15. 12. 1872.

²⁷ Dnevnik, 7. 4. 1871. Dandanes nekaj manj kakor 2 uri.

²⁸ Dnevnik, 24. 9. 1870.

²⁹ Dnevnik, 17. 8. 1871. Medtem ko je bila Južna železnica dana v uporabo leta 1846, je bila Koroška železnica zgrajena šele leta 1863. Prim. Johann Leon (Hg.), Die Stadt Marburg an der Drau. Kurz gefaßte Darstellung der Entwicklung der Stadt, Führer durch dieselbe und in die Umgebung. Mit einem Plane von Marburg (1880), 7-8.

³⁰ Dnevnik, 2. 9. 1871. Danes traja vožnja še vedno vsaj 3 ure.

je mati prekinila bivanje tam in na kratko »pogledala« v Maribor – predvsem zato, da je dala očistiti obleko.³¹ Tudi drugi člani družine so se podajali na »dolgo plovbo«, kot denimo Karlov stric Eduard Heider na »Orient« in v južno Italijo,³² ter na ta način uporabljali mednarodno prometno omrežje.

Neosebna poštna komunikacija je provincialno mesto dobro povezala z drugimi kraji habsburške monarhije. Zelo hitro so lahko komunicirali s telegrami,³³ pa tudi politične novice so se hitro širile, kakor denimo tista o smrti Napoleona III., ki je bila že dan kasneje objavljena v mariborskem tisku.³⁴ Poleg tega so si člani družine dopisovali med sabo širom habsburške države in si tako izčrpno sporočali novice. V uvodu k prepisu nekega pisma v dnevniku, je Karl Heider to omembe vredno početje takole pojasnil: »To je nekakšno tranzitno pismo, namenjeno vsem sestram – od tete Pepi [Josephine Wimbersky] iz Plzna k teti Jeti [Henriette Lehne]³⁵ na Dunaj, od tam k tetama Fanny in Toni [Francisca de Paula in Antonie von Thinnfeld] v Bistrice in od tam v Gradec k teti Luise [Ludovica von Lattermann], od koder pride k nam v Maribor. Na vsaki postaji kaj priprišejo, tako da zvemo od vsakogar nekaj.«³⁶

Socializacija v družini

Družinsko življenje se je po tistem, ko so se Heiderji začasno nastanili v Hotelu Wolschlager, odvijalo v hiši z vrtom v Reiserjevi ulici,³⁷ ki jo je mladi risar ovekovečil na skici.³⁸ Gospodinjstvo je naprej sestavljala zgolj jedrna družina. Razen Karlove matere so vanjo spadali še: mlajša Karlova brata – Adolf in Moriz ter mlajša sestra Henriette. Poslov v dnevniku ne omenja, zlasti vzgojo so načelno prevzemale matere same. Marie Heider je pri tem lahko računala na pomoč družine – predvsem

sester,³⁹ a tudi nečakinje.⁴⁰ Od sorodnikov je tako na primer nekaj časa bivala v hiši teta Sophie Servadio, ki jo je zapustil mož.⁴¹ Henriette Lehne, najmlajša sestra Marie Heider, se je priselila malo pred rojstvom svoje hčerke, ko pa je po porodu umrla, sta omenjena hčerka Marie in njen starejši brat Friedrich⁴² ostala v tetinem varstvu. Tudi neki Karlov sošolec je kratek čas bival pri Heiderjih.⁴³ K družini je spadala konec koncev še neka bežno omenjena mačka.⁴⁴

Dejstvo, da je bil Karl Heider najstarejši moški v gospodinjstvu, je vsekakor določalo njegov položaj v tem mikrokozmosu. Večinoma samostojno nakupovanje – naprimer obleke⁴⁵ ali živil⁴⁶ ter dogovarjanje z učiteljem glasbe⁴⁷ nakazujejo Heiderjevo zgodnjo samostojnost. Razen tega je kot prvorojenec spremljal mater na obiske⁴⁸ oziroma sam izročal vabila – naprimer nekemu pristavu okrajnega sodišča.⁴⁹ Pozornemu odraščajočemu fantu nista ostala prikrita niti slabo gospodarjenje strica Antonia Servadia na Thinnfeldovem posestvu ali njegov »izgon« v Italijo.⁵⁰ V dnevniku se kot fenomena resničnosti življenja izčrpno zrcalita bolezen in smrt. Redno se pojavljajo opisi slabega počutja.⁵¹ Nasploh so bile grozeče nalezljive bolezni pogost predmet zapisov. Izrazi kakor »izpuščaji« kot opis sestrinih težav sodijo med manj konkretne, medtem ko »črne koze v Pobrežju« in ošpice konkretno omenja.⁵² Proti črnim kozam so bili Heiderjevi otroci sicer cepljeni.⁵³ Ko je domnevno »v Bistrici in Peggauu razsajala škrlatinka«,⁵⁴ je to preprečilo sorodnikom vrnitev v domači kraj. Pokvarjen želodec v prijateljski vojaški družini Liebezeit so govorice napihnile v kolero.⁵⁵ Sem spada tudi nesreča, ko je Karl Heider po nepazljivosti zažgal zaveso in se na njej opekeli, tako da ni mogel pisati šolskih nalog, kar je zanj nato opravil brat Adolf.⁵⁶ Drugič je imel Heiderjev prvorojenec srečo, da je brez resnih posledic preživel padec

³¹ Dnevnik, 12. 9. 1871, 14. 9. 1871.

³² Dnevnik, 14. 9. 1871, 2. 3. 1872. Prim.: Dnevnik, 30. 5. 1872: Egipt. Za Italijo prim. tudi: Dnevnik, 6. 1. 1873.

³³ Dnevnik, 19. 3. 1871, 3. 7. 1872, 17. 11. 1872. Prim.: Leon, Marburg, 8: slika 1858.

³⁴ Dnevnik, 10. 1. 1873.

³⁵ Spomini, 243 in nasl.

³⁶ Dnevnik, 28. 3. 1871. Pismo Friedricha von Thinnfelda iz Dalmacije, ki ga je prav tako prepisal v celoti, je moralo skozi enako odisejo: Dnevnik, 6. 11. 1872. S pismi so komunicirali tudi po Mariboru. Prim.: Dnevnik, 1. 1. 1871.

³⁷ Dnevnik, 24. 9. 1870.

³⁸ Dnevnik, 2. 1. 1871: »Unser Haus und Garten in Marburg.« Za skico mestne okolice glej: Dnevnik, 29. 3. 1871 s pripisom: »Zaradi boljše razumevanja sem zraven narisal še načrt Maribora.« Heider je že tedaj sugeriral, da ima namen posredovanja teh zapisov, kar je kasneje dejansko storil s pisanjem Spominov. Cf. Tamara Griesser-Pečar, Maribor/Marburg an der Drau. Eine kleine Stadtgeschichte (Wien, Köln, Weimar 2011), 112–204.

³⁹ Dnevnik, 2. 8. 1872.

⁴⁰ Dnevnik, 2. 12. 1872: City Heider, hči Gustava Heiderja. Za karakterizacijo gospodinjске pomoči prim.: Spomini, 323–325, zlasti 350.

⁴¹ Spomini, 325.

⁴² Dnevnik, 2. 8. 1872.

⁴³ Spomini, 322.

⁴⁴ Dnevnik, 15. 3. 1871, 3. 1. 1872.

⁴⁵ Dnevnik, 15. 3. 1871.

⁴⁶ Dnevnik, 15. 3. 1871, 26. 3. 1871.

⁴⁷ Dnevnik, 15. 3. 1871.

⁴⁸ Dnevnik, 3. 1. 1872.

⁴⁹ Dnevnik, 5. 1. 1872.

⁵⁰ Dnevnik, 30. 5. 1872.

⁵¹ Dnevnik, 4. 1. 1871, 15. 3. 1871, 1. 1. 1872 (kako je brat Adolf trpel s pljučnim katarjem), 29. 7. 1872 (enako oba starejša brata).

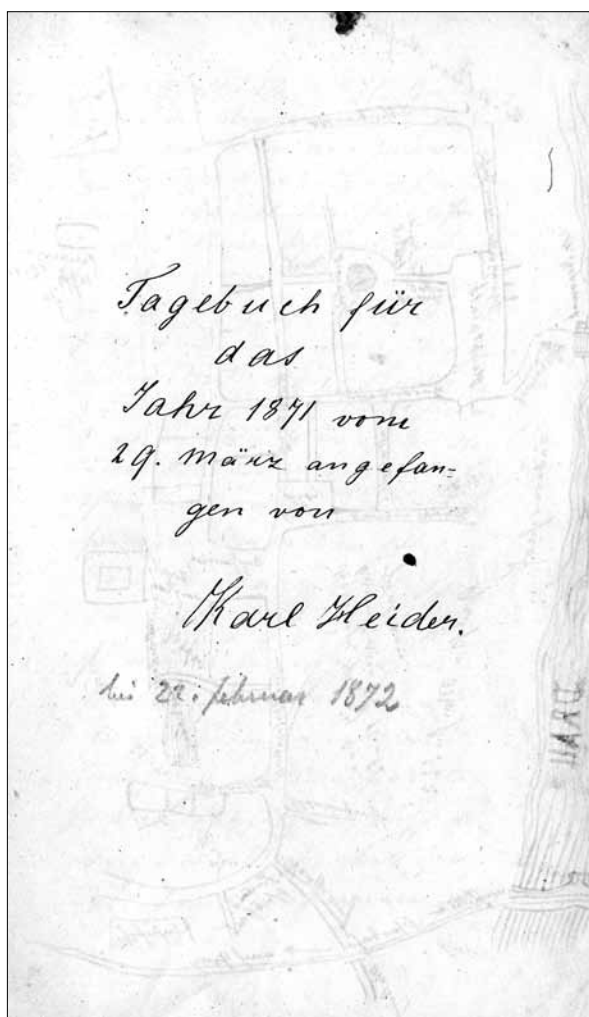
⁵² Dnevnik, 17. 3. 1871. Prim.: Dnevnik, 18. 3. 1871: Hišni zdravnik Ferk je »izpuščaj« diagnosticiral kot blažjo obliko ošpic. O tej bolezni, ki je prizadela tudi učiteljico klavirja, gl.: Dnevnik, 21. 3. 1871.

⁵³ Dnevnik, 24. 3. 1871. O primeru »koz«: Dnevnik, 15. 6. 1872.

⁵⁴ Dnevnik, 2. 8. 1871.

⁵⁵ Dnevnik, 14. 9. 1871.

⁵⁶ Dnevnik, 19. 3. 1871.

Naslovna stran drugega od ohranjenih mladostnih dnevnikov Karla Heiderja. (Universitätsarchiv Graz)

v zaledenel ribnik.⁵⁷ Niti nesrečnih smrti ni manjkalo.⁵⁸ Tako Ludovica von Lattermann⁵⁹ kakor tudi Henriete Lehne sta umrli kmalu po porodu. Njeno trpljenje je Karla še posebej prizadelo.⁶⁰ Veselje nad tem, da »je tamala precej debela in krepka, pa tudi mati se za silo dobro počuti«,⁶¹ je že naslednji dan skalila mrzlica⁶² porodnice. Čeprav so se posvetovali z »večimi zdravniki«⁶³ in navkljub kratkotrajnemu »upanju«,⁶⁴ je bila usoda najmlajše Thinnfeldove zapečatená – v začetku avgusta je umrla.⁶⁵ Bodoči študent medicine je bolezen natančno

spremljal in si je zapisoval celo simptome, kot denimo oteklo žilo na nogi.⁶⁶ Po drugi strani je zaupal v Boga⁶⁷ in je hotel za ozdravitev bolnice žrtvovati celo svoje na hitro obolelo oko.⁶⁸ Nekaj časa ga je – napol siroto, skrbelo tudi materino bruhanje krvi, kar je pripisoval strojnemu šivanju,⁶⁹ s čimer se je ukvarjala.

Heiderjevo stanovanje je bilo lokalni družbeni eliti odprto za družabne popoldanske in večerne⁷⁰ zabave in pogovore, kamor so bili povabljeni prijateljski častniki,⁷¹ uradniki⁷² ali gimnazijski profesorji,⁷³ s katerimi so imeli tesne stike.⁷⁴ Med drugim Karl Heider opisuje zgodnje srečanje s svojo bodočo ženo in njeno družino: »Eugena mati je zelo prijazna gospa, tudi na njej je nekaj visokega, kar je Lenčka⁷⁵ podedovala po njej. Otroci so zelo ljubki. Otto je v obraz podoben Eugenu – posebno oči, nos in brada. Tudi na čelu in v gestah najdem precej podobnosti. Helena je ljubeč zaklad. Ima nekaj zagonečnega, kar dobro pristoji njenemu lepemu obrazu. Govori zelo malo, verjetno več misli. Rudek je fantič, o katerem ne morem reči še ničesar. Oba mlajša imata smisel za navihane norčije – še posebno deklica jih zganja molče in resno, kakor da gre za zelo pomembne stvari. Tudi Manich [učitelj glasbe] je o njej rekel, da sta zelo 'dovzetna' otroka, mogoče je mislil reči ljubka.«⁷⁶

Kakor smo že omenili v povezavi z dnevnikom, so se stiki z ženskim spolom neredko ustvarjali sanjaško.⁷⁷ V tem oziru je treba omeniti pouk plesa⁷⁸ in ples sam, kar se je najprej prav tako pretežno dogajalo v domačem, prijateljskem krogu. Angažirali so plesnega učitelja, ki je po nekaj barantanja dal četrtno popusta in zahteval le 6 goldinarjev na osebo. Dejavnost je bila začetniku sicer v veselje, po eni izmed plesnih prireditev pa je vseeno zamišljeno menil: »Zato sem danes tako čudno preplašen

⁵⁷ Dnevnik, 18. 2. 1873.

⁵⁸ Dnevnik, 19. 3. 1871, 28. 3. 1871. O drugih smrtih in udeleževanju pogrebov: Dnevnik, 19. 1. 1872, 29. 1. 1872, 14. 12. 1872.

⁵⁹ Dnevnik, 12. 2. 1872. Na kratko, a vendarle zelo impresivno: Spomini, 354.

⁶⁰ Tudi usode te tete se je posebej spominjal v Spominih (355 in nasl.).

⁶¹ Dnevnik, 2. 7. 1872.

⁶² Dnevnik, 3. 7. 1872.

⁶³ Dnevnik, 4. 7. 1872.

⁶⁴ Dnevnik, 6. 7. 1872.

⁶⁵ Dnevnik, 2. 8. 1872.

⁶⁶ Dnevnik, 6. 7. 1872.

⁶⁷ Dnevnik, 7. 7. 1872, 28. 7. 1872. O dajanju v poslednje olje prim.: Dnevnik, 16. 7. 1872.

⁶⁸ Dnevnik, 29. 7. 1872.

⁶⁹ Dnevnik, 17. 11. 1872.

⁷⁰ Dnevnik, 6. 1. 1872, 7. 1. 1872, 4. 2. 1872, 25. 12. 1872, 2. 2. 1873, 16. 2. 1873, 22. 2. 1873. O vrnjenem povabilu: Dnevnik, 8. 12. 1872.

⁷¹ Dnevnik, 18. 7. 1872.

⁷² Dnevnik, 5. 1. 1872.

⁷³ Dnevnik, 7. 1. 1872. Spomini, 320 in nasl.

⁷⁴ Dnevnik, 4. 11. 1872, 5. 11. 1872.

⁷⁵ Baronica Helena von Klimburg. O zaroki oktobra 1887 prim. ustrezno naznanilo v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2. Helena Adela Emilia je privekala na svet v Mainzu kot hčerka stotnika Eugena Klimischa von Klimburga in njegove žene Emme, ki je prav tako izvirala iz častniške družine. Prim. krstni list v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 3. Helene je imela štiri brate: Eugena, Otta, Rudolfa in Roberta. Spomini, 360 in nasl.

⁷⁶ Dnevnik, 18. 7. 1872.

⁷⁷ Prim. tudi Dnevnik, 8. 6. 1872, 20. 1. 1873, 2. 2. 1873.

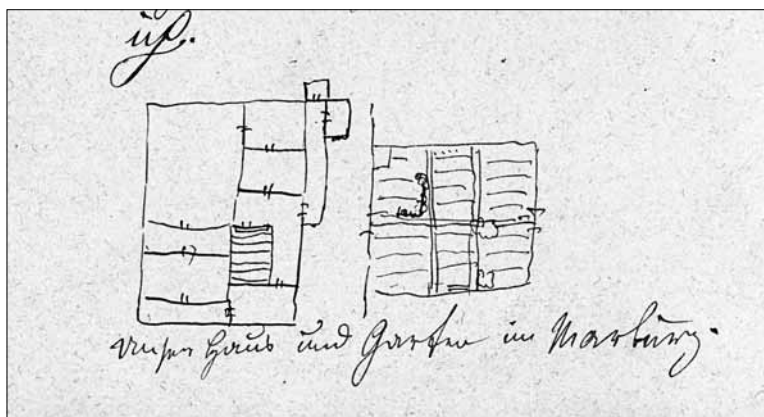
⁷⁸ Dnevnik, 16. 12. 1872, 14. 2. 1873. O ogledu plesa: Dnevnik, 20. 1. 1873, prim. tudi: Dnevnik, 22. 2. 1873. Za domačo četvorko: Dnevnik, 2. 2. 1873, prim. tudi Dnevnik, 16. 2. 1873, 22. 2. 1873.

in streznjen. Kajti kakorkoli že ples v prvem srečnem trenutku mirnega bleščečega obrata lahko poživi našo okornost in iz nas naredi bleščeče poete, prav tako streznjujoč je občutek po njem. Utrujenost, izčrpanost, žeja – vse to nas prežene iz dežele druge duše (po Faustu).⁷⁹

Kasneje se je znanstvenik izrazil o prvotnem namenu plesnih vaj, namreč »mladim medvedom vdihniti nekaj družabne uglajenosti«⁸⁰ in istočasno zavrnil nemoralne konotacije: »Ples je bil zame bolj zvrst telovadbe z zelo milim erotičnim priokusom.«

Tudi igre na zastavljanje, ki jih je kasneje zoolog odločno označeval kot nedolžne in jih je imel že v mladosti za otročje,⁸¹ so bile prav tako priljubljeno domače razvedrilo. »Zvon in kladivo«⁸² je bila igra, ki je bila sprva namenjena odraslim in so si jo šele nato prisvojili otroci ter mladina. Razen tega so včasih prirejali tudi tombolo,⁸³ ki je nekoč povzročila nekaj hude krvi, kakor je razočarani avtor zaupal svojemu dnevniku: »Po malici smo imeli tombolo, pri kateri so bili dobitki zaviti in si jih moral izbirati. Jaz sem na primer dobil tri kamne, kar je bilo res bedno od mame.«⁸⁴

V nasprotju s temi večjimi družabnimi dogodki v Heiderjevi hiši so bila razvedrila v intimnejšem krogu oziroma individualne zaposlitve. Med mirnejšimi, bolj vase zazrtimi dejavnostmi je bilo na prvem mestu branje,⁸⁵ ki je spodbujalo tudi k lastni pisateljski ustvar-

Heiderjeva skica hiše in vrta v Mariboru iz dnevnika, 2. januarja 1871.
(Universitätsarchiv Graz)

jalnosti. Heider si kot željan bralec tega razvedrila ni pustil vzeti niti med očesno boleznijo in so mu tedaj brali drugi.⁸⁶ Še posebno ga je zaznamovalo prebiranje Johanna Wolfganga von Goetheja: »Zadnje dni sem prebral Göthejevo[!] Poezijo in resnično [Dichtung und Wahrheit]. Ta pripoved je name naredila globok vtis. Njegova študijska vnema je gnala tudi mene.«⁸⁷ Ljubezen do pesnjenja je Karl Heider konec leta 1872 delil z novim sošolcem,⁸⁸ s katerim sta si intenzivno izmenjavala pesmi: »Kazala sva si svoja dela; vsakogar veseli, če najde 'brata v muzah'. Danes sva sklenila pristrčno prijateljstvo in drug z drugim delila svoje zamisli.«⁸⁹ Tudi Heiderjev učitelj violončela se je v čast svojega učenca poskusil kot pisec sonetov – ta pa je to znal ceniti in njegov izdelek označil kot »čudovito pesem«.⁹⁰ Nenazadnje je mladi pesnik svoj dar uporabljal za to, da se je zoperstavljaval negativnim čustvom.⁹¹ Po drugi strani pa mu je pesništvo prinašalo tudi jezo, kadar ga ljudje – kot denimo njegov brat, niso ravno cenili: »Značilen je naslednji Adolfov izrek. Prebral sem mu svojo pesem, v kateri se pojavi moja muza, pa je rekel: 'Tvojo muzo bom vprašal,

⁷⁹ Dnevnik, 22. 2. 1873.

⁸⁰ Spomini, 327 in nasl.

⁸¹ Dnevnik, 8. 12. 1872. Spomini, 327 in nasl.

⁸² Dnevnik, 1. 1. 1871. Gre za igro s kartami in kocko, ki jo je velikopotezno izdal dunajski trgovec z umetninami Heinrich Friedrich Müller (1779 – 1848), zelo priljubljena pa je bila od 50. do 70. let 19. stoletja. Prim.: http://www.spielmuseum.at/KATALOG/Katalog_2000.pdf, dostopno 30. 11. 2011, 3. Zanimivo je, da so se s to hazardno igro odraščajoči otroci zabavali že prej, preden so v začetku 20. st. pripravili različico, namenjeno njim. Ideološko gledano bi lahko to igro interpretirali kot vezni člen med nemškonalionalnimi in krščanskimi komponentami avstrijskega meščanstva (Thorovo kladivo – krščanski zvon).

⁸³ Dnevnik, 19. 3. 1871, 25. 3. 1871.

⁸⁴ Dnevnik, 26. 3. 1871.

⁸⁵ Retrospektivno in nasplošno o »obsedenosti z branjem«: Spomini, 334 in nasl. Samo v svojih spominih na poletne počitnice v tem času je Heider kasneje omenil potopise z Bližnjega vzhoda, kjer je priznal, da je »medtem padel pod Goethejev vpliv.« Prim.: Spomini, 352 in nasl. Iz očitno konservativnega šolskega branja je nato citiral (353 in nasl.) predvsem nemško govoreče klasike 18. st.: Johanna Jakoba Bodmerja, Johanna Jakoba Breitingerja, Gottholda Ephraima Lessinga, Friedricha Gottlieba Klopstocka, avtorje göttingškega krožka (Göttinger Hainbund) – zlasti Ludwiga Holtyja, Ewalda Christiana von Kleista, Ossiana. Goetheja je končno označil kot zvezdo vodnico.

⁸⁶ Dnevnik, 29. 7. 1872.

⁸⁷ Dnevnik, 1. 1. 1872. To doživetje je Heider izjemoma ustrezno omenil tudi v Spominih (353 in nasl.): »Naenkrat je zame vzšlo Goethejevo[!] sonce. Bilo je, kakor da bi dobil pogled za svet in življenje, kakor da bi nanovo zdravo in realno doumel naravo stvari. Nekaj dni sem z blagim slabim počutjem ležal v postelji. Slučajno mi je prišla v roke Goethejeva 'Poezija in resnično'. Dotlej do Goetheja[!] nisem čutil ničesar. Zdaj so mi padle luske z oči. Z napetostjo brez primere, z užitkom, kakršnega nisem nikoli več občutil, sem bral brez konca. Odprl se mi je nov svet in Goethe je bil poslej zvezda vodnica mojega življenja.« Za lastne pesniške poskuse: Dnevnik, 6. 1. 1872, 2. 8. 1872. Zvezek z verjetno večinoma lastnimi pesmimi iz leta 1873-1875 se je ohranil v: UAG Nachlass Heider, škatla 3, Notizbuch.

⁸⁸ O Fritzju Suetiju, očitno uporniški naturi italijanskih in slovanskih korenin, ki se je izražala v fanatičnem nemškem nacionalizmu: Spomini, 368.

⁸⁹ Dnevnik, 29. 11. 1872.

⁹⁰ Dnevnik, 6. 1. 1872.

⁹¹ Dnevnik, 17. 1. 1873: »V večih pesmih sem [po odhodu nekega drugega obiska] dal duška svoji srčni stiski.«

ali je na svojih prsih redila kačo, ona bo pa odgovorila: Ne, slepca.»⁹²

Po imenu se na področju branja pojavlja še Carl Theodor Körner, ki pa Heiderja ni posebno prepričal: »Eugen [von Klimburg] mi je po maši dal Körnerjeve pesmi. Kasneje sem jih tudi bral, ampak liričnega nakladanja ne prenašam dolgo, čeprav je [pesem] Lira in meč⁹³ zelo lepa.« Med božičnimi darili se je nekoč znašla Pesem o Nibelungih,⁹⁴ ki je predstavljala srednjeveško literaturo. Goethe je vnetega bralca nenazadnje privedel k zakladom antike in sicer na tak način, kot ga gimnazijski pouk ni zmogetl.⁹⁵

Resna dejavnost je bil tudi šah, ki je v dnevniku⁹⁶ omenjen za oba starejša Heiderjeva brata. Poleg teh razmeroma odraslih zaposlitev je Heider v svojem prvem letu v Mariboru opisal tudi še otroško igro na novoletni dan 1871: »Potem smo počeli traparije in po nesreči polili rdeče črnilo po pismih dobrega dedka. Pred tem smo se šli slepe miši.«

Med manjše družinske svečanosti so sodila godovanja.⁹⁷ Tisto Adolfa Heiderja leta 1872 so slavili »z zmrzlino, pokalico, pokanjem s kapseljmi in tekanjem po gozdu«.⁹⁸ V dar so dobivali denar in manjša darila, kot naprimer pisalne potrebnosti.⁹⁹ Vzporedno s tem so se domislili praznovanja rojstnih dni¹⁰⁰ – posvetnega nasprotja godov. Presenetljivo malo pozornosti so namenili praznovanju Božiča.¹⁰¹ Razen omenjene Pesmi o Nibelungih, je Heiderjev drugorojenec morda dobil neko pesmarico.¹⁰² Kot darila so v hišo prihajale tudi

tehnične igrače in naprave. Najmlajši brat Moriz je dobil naprimer laterno magiko.¹⁰³ Kot nagrado za dober učni uspeh sta najstarejša brata leta 1872 dobila stroj za elektriziranje, ki jima »je naredil veliko veselja«.¹⁰⁴ Na tem mestu lahko omenimo odnos do spominkov iz narave, ki zavzemajo med zapisi pomembno mesto. Mladi naravoslovec se je naprimer razveselil »enega škorpijona in veliko školjk«, ki mu jih je prinesla mati nekega sošolca z obiska v Dalmaciji in jih »je dobil v dar«.¹⁰⁵ Najizraziteje o njegovi zgodaj izraženi naklonjenosti do naravoslovja priča opis čudno oblikovanih cvetov,¹⁰⁶ ki jih je mladi naravoslovec tudi narisal.

V ožjem krogu se je Karl Heider izkazal tudi kot igralec in občasno celo dramatik. Za novo leto 1871 je zaupal svojemu dnevniku: »Eugen [von Philippovich] in jaz sva uprizorila predstavo Prusi v Čipčapčku, ki sva jo napisala Franz Ritter in jaz«.¹⁰⁷ Povsem očitno se je igra navezovala na prusko težnjo po prevladi in jo imamo lahko zato za odziv na politične veledogodke. Nekoč se je kot dramatičarka poskusila tudi teta Antonie von Thinnfeld, ki je živela v Mariboru.¹⁰⁸

Že omenjeno glasbeno šolanje se je najizraziteje udejanjalo pri pouku inštrumenta, ki je odgovarjal standardu elite¹⁰⁹ tistega časa. Klavirju, ki ga je poučevala »gosposdična za klavir«,¹¹⁰ se je leta 1871 pridružil pouk čela. Za »poučevanje violončela«¹¹¹ so dobili nekega lokalnega multiinstrumentalista Manicha, s katerim so se družili tudi izven pouka,¹¹² Heider pa ga je kasneje ohranil v posebnem spominu.¹¹³ Preden so dobili glasbilo za vaje, je nekaj dni trajalo. Po tem, ko se je na Heiderjevo jezo neuspešno končal poskus izposoje iz neke trgovine z glasbili,¹¹⁴ je instrument dobil od svojega učitelja.¹¹⁵ Pouka mladi glasbenik očitno ni jemal

⁹² Dnevnik, 3. 2. 1873.

⁹³ Dnevnik, 7. 1. 1872.

⁹⁴ Dnevnik, 24. 12. 1872.

⁹⁵ Spomini, 364 in nasl.: »Način, na katerega v šoli berejo in interpretirajo klasike ni bil primeren za to, da bi spoznali duha teh del. Zdelo se je, da so Kornelij Nepos, Julij Cezar in Tit Livij pisali le zato, da bi učitelju ponujali priložnosti za omenjanje uporabe nekaterih slovničnih pravil. Ksenofontova Anabaza in Herodot so dajali vtis hudega dolgočasia. Šele kasneje v življenju sem s pomočjo prevodov prišel do spoznanja, da je bil Herodot eden izmed najduhovitejših ljudi. Z govorniki ni bilo veliko bolje. Človek izgubi vse povezave, če vsak dan prevaja le majhen kosček Cicerovega govora Pro Milone ali Demostenove filipike. Tudi kontekst, na katerega se nanašajo je preveč zapleten in različen od današnjega, da bi bil razumljiv mladim.« Fascinira njegov dar za kombinatoriko – odličnjak Heider je namreč v nekem referatu primerjal narodopisni vidik pri Homerju s tistim v sodobni novozelandski književnosti. Prim.: Spomini, 366 in nasl.

⁹⁶ Dnevnik, 6. 1. 1872.

⁹⁷ Dnevnik, 24. 9. 1870, 17. 6. 1872.

⁹⁸ Dnevnik, 17. 6. 1872.

⁹⁹ Dnevnik, 24. 9. 1870 oz. Dnevnik, 4. 11. 1872.

¹⁰⁰ Dnevnik, 4. 1. 1871, 15. 6. 1872 (Marie Heider), 4. 2. 1873 (Jetti [Henriette], mlajša sestra).

¹⁰¹ Dnevnik, 24. 9. 1870, 24. 12. 1872.

¹⁰² Dnevnik, 1. 1. 1871. Prim. za Božič 1871- na kratko in brez podrobnosti: Dnevnik, 29. 12. 1871.

¹⁰³ Dnevnik, 4. 1. 1871.

¹⁰⁴ Dnevnik, 2. 3. 1872.

¹⁰⁵ Dnevnik, 29. 3. 1871.

¹⁰⁶ Dnevnik, 7. 7. 1872.

¹⁰⁷ Dnevnik, 1. 1. 1871. Za druge hišne predstave: Dnevnik, 18. 3. 1871, 19. 3. 1871.

¹⁰⁸ Dnevnik, 2. 8. 1871.

¹⁰⁹ Otto Riemer, Einführung in die Geschichte der Musikerziehung (= Taschenbücher zur Musikwissenschaft 4, Wilhelmshaven 1970), 129 in nasl.

¹¹⁰ Dnevnik, 3. 1. 1871, 21. 3. 1871.

¹¹¹ Dnevnik, 15. 3. 1871, 18. 3. 1871, 21. 3. 1871, 23. 3. 1871, 28. 3. 1871, 30. 3. 1871, 1. 1. 1872, 4. 1. 1871.

¹¹² Dnevnik, 29. 7. 1872, 2. 11. 1872.

¹¹³ Prim.: Spomini, 330 in nasl. O Manichu, očetu sošolca Franza: »Oče Manich – okrogel, gibčen možiček, je bil stolni organist in venomer na poslovnih poteh – od ene vaje, ure petja itd. k drugi. Oba Manicha, oče in sin, sta pravzaprav igrala vse instrumente, seveda z različno spretnostjo. Imela sta določeno predstavo o harmoniji in kontrapunktu in moj sošolec je znal o svojih skladbah marsikaj povedati.«

¹¹⁴ Dnevnik, 17. 3. 1871.

¹¹⁵ Dnevnik, 19. 3. 1871.

kot nujni del izobraževanja otrok iz dobrih hiš, temveč dejansko kot veselo, »zelo prijetno« zabavo.¹¹⁶ Manicha so pri Heiderjevih angažirali kot pianista na domačih srečanjih,¹¹⁷ kot pianisti¹¹⁸ pa so nastopali tudi Adolf Heider in drugi gostje. V svojem avtobiografskem zapisu je zoolog razen tega omenil pouk citer, ki se jih je, verjetno v zadnjem letu gimnazije, učil igrati pri nekem slovenskem sošolcu.¹¹⁹

Poleg pouka glasbe so zasebno spodbujali tudi pouk tujih – zlasti živih jezikov. Zasebna učiteljica francoščine, »francoska gospodična«,¹²⁰ je skrbela za pouk tega svetovnega jezika. Na seznamu je bila kot naslednji živ jezik tudi italijanščina,¹²¹ ki jo je delno poučevala teta Sophie Servadio.¹²² Poleti 1872 se je moral s teto Fanni [Francisca de Paula von Thinnfeld] naučiti angleščino, sam pa se je tedaj želel naučiti hebrejsko.¹²³ Po drugi strani je Heider dvomil v vztrajnost svoje mlajše sestre Henriette pri pouku latinščine.¹²⁴ Stenografija, ki jo je ravno tako poučevala neka učiteljica,¹²⁵ je zaokroževala Heiderjevo zasebno izobraževanje, ki ga je bil deležen poleg gimnazijskega. Pomen, ki ga je imela v družini izobrazba, lahko konec koncev učinkovito opišemo z opazko, ki jo je Heider napisal o svojem botru,¹²⁶ stricu Gustavu Heiderju: »Njegova duhovna superiornost in bistrost me polnita s spoštovanjem, a vendar se ga hkrati bojim, kakor pogosto tudi drugih učenih mož.«¹²⁷

Možnostim domačega razvedrila so stale nasproti zabave zunaj doma. Kot izvrsten primer za to lahko navedemo dogodek ob koncu zimskega semestra 1870/71, ki se je končal na na prvi pogled čudnem kraju: »Nato sem se z Liebezeitovimi sprehajal po Betnavskem gozdu. ... Pol ure sva potrebovala do Gozdnega Tonija, gostilne, kjer sva izvedela, da so drugi že odšli naprej. Šla sva za njimi v gozd ter kričala in jih iskala, dokler nisva pri-

spela do oboka iz grmičevja, kjer je stala klopca in sem na neko drevo vrezal moj znak [risba] ... Midva – Philippowich¹²⁸ in jaz, sva nato stekla proč, da bi prelisičila druge – Adolfa [Heiderja] in Philippa [Liebezeit] in sva se skrila daleč za drevesi; tekla sva še naprej, vendar je Philipowich padel v neko kotanjo, zato sva ostala kar tam, dokler nisva slišala kričanja in nisva spet našla tiste klopce, kjer se je medtem zbrala velika družba. ... Nato smo šli iz gozda, Bela in Škisek pa sta nas spremljala in tulila, mimo Gozdnega Tonija do konjeniške kasarne, kjer smo krasno malicali – sir, vino, kruh, žemlje, šarkelj, kavo in vodo. Imeli smo klavirsko spremljavo na neki bedni škatli. Nato so mladi gospodje zaigrali za ples in cenjene gospodične in drugi gospodje so večinoma plesali (kljub postnemu času). Nato smo se žogali in divjali zunaj, ker nam je bilo znotraj pretesno in prevroče. Na jahališču konjeniške kasarne so bili počez postavljeni tramovi, pod njimi pa so bili majhni jarki – verjetno namenjeni preskakovanju s konji. Eno takšno oviro smo že premagali in smo tekli naprej, Philippowich pa pred nami. Naenkrat ga nismo več videli. Šele ko smo prišli bližje, smo na tleh videli njegovo glavo, pokrito s črno čepico. To seveda ni bilo res – hotel je preskočiti jarek, pa je padel vanj. Nato je splezal ven in podili smo se naprej. Kmalu bi pozabil povedati, da bi se Philipp kmalu dodobra napil vina (nacedil, bil v rožicah, bil »fajhten«). Nekega huzarskega vodnika [Wachtmeister] je nagovoril z gospodom narednikom [Feldwebel] in ga, potem ko mu je le-ta rekel, da bi lahko postal famozen vojak, vprašal: 'Famozen? Vi, kako se pa to napiše – famozen?' Potem smo vseeno prišli v redu domov, na poti nazaj pa smo videli še konec vrhovodčevega nastopa in slišali napoved naslednje točke.«¹²⁹

Na druge, manj podrobno opisane izlete,¹³⁰ so se mladi podajali v Ruše, kjer so nabirali in jedli jagode in borovnice.¹³¹ Jeseni je bila na vrsti trgatve.¹³² Na kratko Heider omenja tudi neko jesensko čolnarjenje – gotovo s čolnom na vesla.¹³³ Pozimi kot dodatno telesno dejavnost končno omenja tudi drsanje.¹³⁴

Poleg teh skupinskih izletov, opisuje mladenič tudi nek samotarski sprehod, na katerega se je z materinim dovoljenjem podal v neobičajnem letnem času in si zasluži objavo zaradi njegovega deloma sanjaškega, potopisom podobnega pripovednega sloga, občutenja

¹¹⁶ Dnevnik, 16. 3. 1871.

¹¹⁷ Dnevnik, 18. 3. 1871.

¹¹⁸ Dnevnik, 7. 1. 1872.

¹¹⁹ Spomini, 333.

¹²⁰ Dnevnik, 3. 1. 1871, 18. 3. 1871.

¹²¹ Dnevnik, 6. 1. 1872.

¹²² Dnevnik, 6. 1. 1873.

¹²³ Dnevnik, 29. 7. 1872

¹²⁴ Dnevnik, 30. 1. 1872.

¹²⁵ Dnevnik, 3. 1. 1872.

¹²⁶ Krstni list v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2. Tedaj je bil dr. Gustav Heider ministrski tajnik na ministrstvu za uk in bogočastje, kasneje pa je za uradnimi kulisami tudi odločilno vplival na zoologovo kariero. Prim. pisma v Heiderjevi zapuščini: UAG Nachlass Karl Heider, škatla 3, ovojnica Briefe von Karl Heider an seinen Onkel Sektionschef Dr. Gustav v. Heider (Anstellungsangelegenheiten). Kot edini prednik po očetovi strani je bil stric Gustav, kot marljiv pisec prispevkov z umetnostnozgodovinskega področja, uvrščen v Wurzbachov leksikon: Wurzbach, Lexikon, Bd. 8 (1862), 208 in nasl.

¹²⁷ Dnevnik, 2. 12. 1872. Prim. tudi (zlasti o izobraževanju Thinnfeldovih žensk): Spomini, 338-340, 355.

¹²⁸ Sošolec Eugen Philippowich je bil v Mariboru sosed Liebezeitovih, oboji pa so bili vojaška družina. Prim.: Spomini, 319 in 322. Tudi Philipp (Pipo) Liebezeit je obiskoval gimnazijo.

¹²⁹ Dnevnik, 15. 3. 1871.

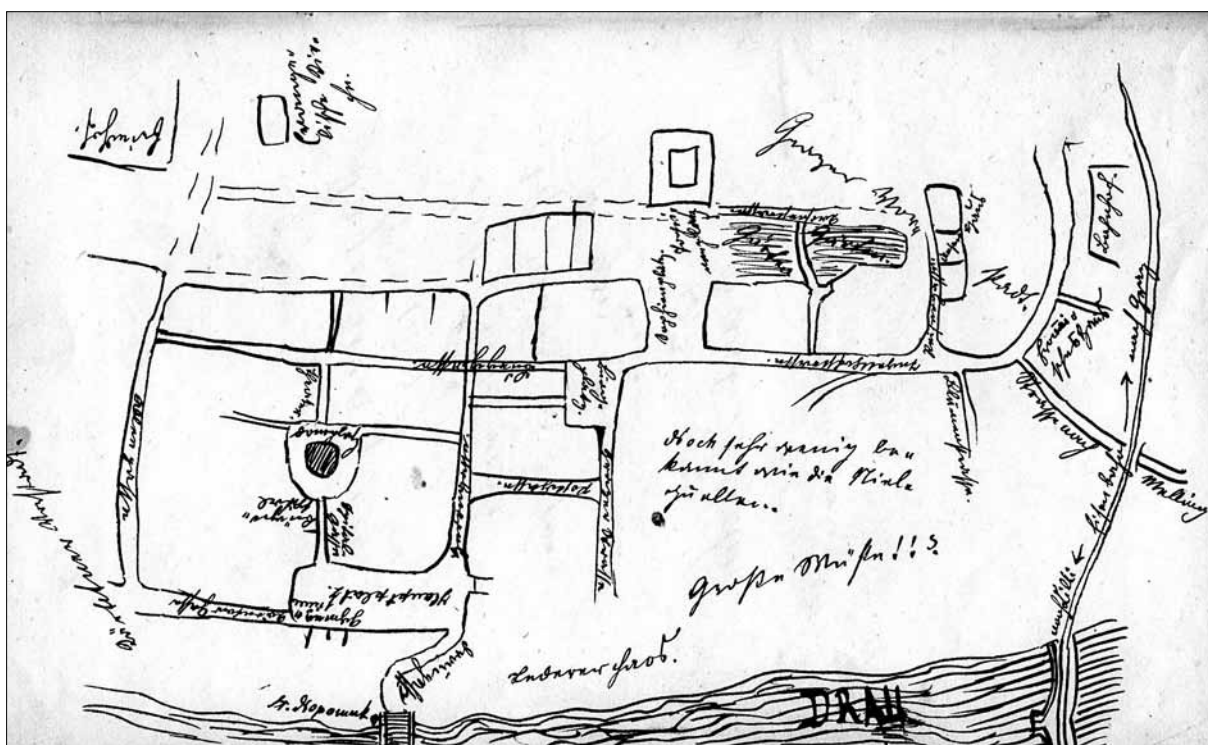
¹³⁰ Vneseno o teh »nešteti izletih«: Spomini, 326.

¹³¹ Dnevnik, 9. 6. 1872, 16. 6. 1872.

¹³² Dnevnik, 14. 10. 1872.

¹³³ Dnevnik, 1. 11. 1872.

¹³⁴ Dnevnik, 20. 12. 1872.

Heiderjeva skica mariborske mestne okolice iz dnevnika, 29. marca 1871. (Universitätsarchiv Graz)

pokrajine in samospoznavnih elementov. Sledeč »romantičnim idejam«¹³⁵ se je šolar odpravil na Piramido in doživljal ustrezne odzive: »Na poti tja sem srečal več žensk, ki so me začudeno gledale. Verjetno so mislile, da nisem pri pravi, ker pri 0° Reaumurja [0°C] grem v gorice. Kmalu sem prišel gor po stopnicah in kamnih, ki so bili nekdanj verjetno dostop in vhod v trdnjavo Marburg. ... Naprej in navzgor med goricami do vrha, kjer je majhna planota z viničarijo pri kateri prijaznega obiskovalca vedno sprejme glasen lajež. Ruševin ni več, le vodnjak še stoji – osamel, žalujoč in zasanjan. S strahospoštovanjem sem zrl ta vodnjak, saj naj bi od tod vodil podzemeljski hodnik do Maribora in Brandisovega gradu. Zgoraj sem sedel k stopnicam male kapelice in opazoval okolico. Pod mojimi nogami mesto s svojim vrvežem, s svojimi cerkvami in hišami. Naokoli vrtovi, nato kolodvor in most, drveče lokomotive, ki sopihajoče tako švigajo druga mimo druge, da pomisliš, da se bodo zaletale. Vse to je ponujalo sliko živahnega prometa in trgovine. Skozi vso dolino se je vlekel modri trak Drave, obzorje so omejevali modrikasti griči, nad njihovimi vrhovi pa so visele mračne megle. Samo na zahodu je bilo nekoliko svetleje in je eterična luč omejevala ostre oblike gozdnatih gričev. Kakšen razgled se je odprl, če si se obrnil proti zahodu! Gričevje, kjer so se vrstili hribi in vrhovi! Pred mojimi nogami modra ogledala treh ribnikov. Vse je nudilo čudovit pogled. Jata krakajočih kavk mi je pravkar letela preko glave in predal sem se sanjarjenju. Če bi sedaj prišel opremljeni in obo-

roženi stari vitez – stari grof Brandis ali kateri drugi, in bi te pogledal, stara častitljiva Piramida ter uzrl skromne preostanke svojega nekdanj tako ponosnega družinskega gradu, mesto Maribor z razrušenim obzidjem in vsem prometom, bi se najbrž obrnil ter užaloščen nad tem slabotnim časom spet legel v grob svojih očetov. — Tako in drugače sem razmišljal, se končno dvignil in odšel domov, kamor sem v redu prispel.«¹³⁶

Najboljše pogoje za družabnosti je nenazadnje ponujala poletna svežina. Med svojim dvodnevnim poletnim bivanjem na Dobrni¹³⁷ leta 1872, ki je »sodilo med najčudovitejše epizode mojega dotedanjega življenja«,¹³⁸ je mladostnik ob številnih priložnostih po začetnem nelagodju »v veliki in prijetni družbi«, sklenil prijateljstvo z vrstnico Lotte Rovelli. Od vseh namigovanj, ki jih je kasneje stari Heider grajal, in jih je povezoval s tem, da so se nekateri navzoči predajali »kulturi golote«,¹³⁹ je opisal le en nedolžen, a nedvoumen pogovor pri mizi:

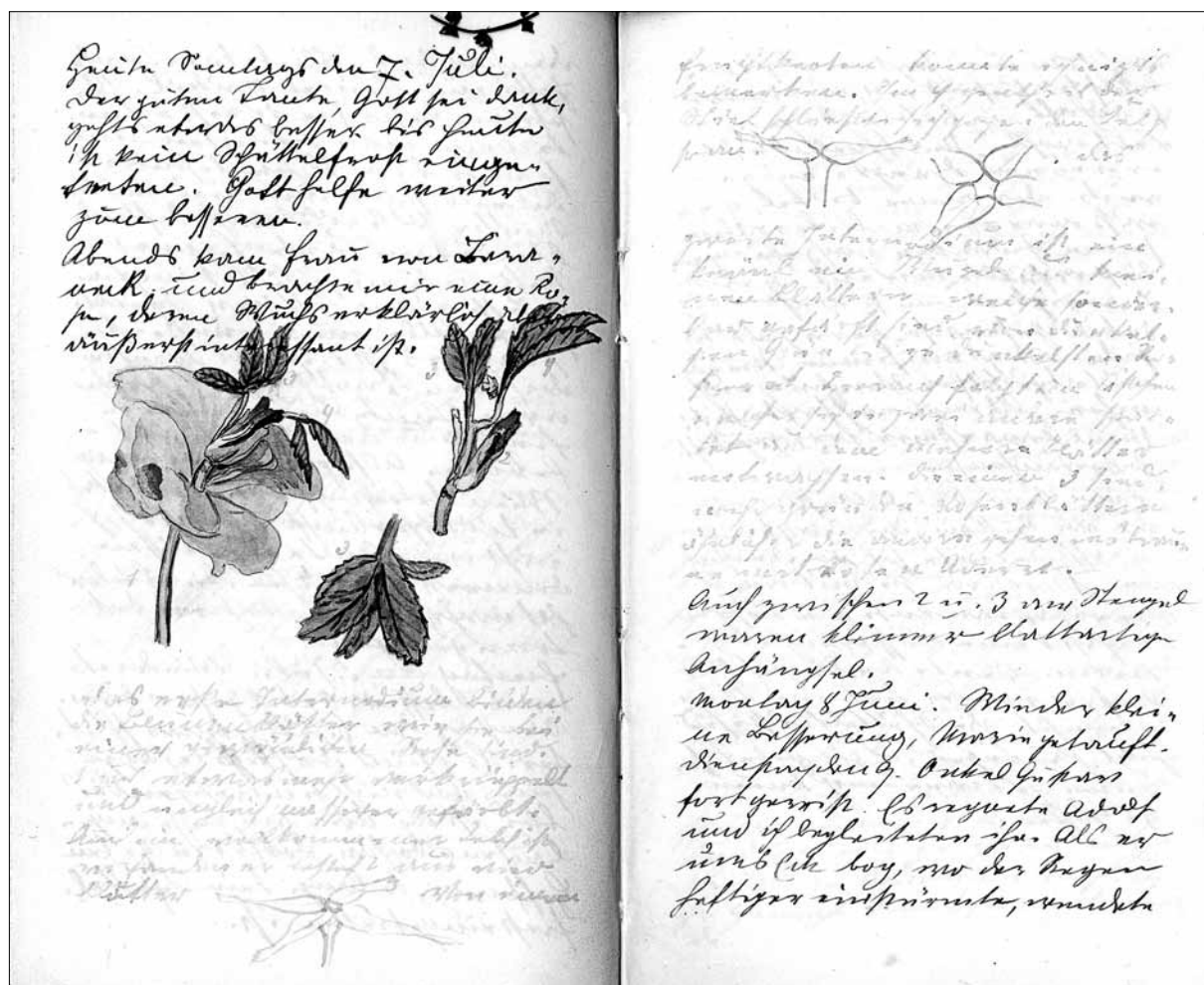
¹³⁶ Dnevnik, 3. 2. 1872. Za habitus opazujočega in poročevalskega popotnika prim. tudi kopirano pismo strica Friedricha von Thinnfelda, ki je poročal o svojem bivanju v Dalmaciji ter opisoval zemljepisne in etnološke podrobnosti ter živalstvo in rastlinstvo. Dnevnik, 6. 11. 1872.

¹³⁷ Epizodo omenja (s kratkim opisom pokrajine) tudi v Spominih (356–360). Stric Eduard Heider je tam kupil posest in hišo, da je lahko njegova žena Marie obiskovala tamkajšnje kopališče.

¹³⁸ Dnevnik, 2. 8. 1872 – to je za nazaj pisal šele oktobra.

¹³⁹ Spomini, 360. Za socialno okolje prim.: Reinhard Farkas, *Geschichte der Lebensreform in der Steiermark*. V: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 91/92 (2000/01), 541–570.

¹³⁵ O bajkah in mitih o kugi: Dnevnik, 31. 10. 1872.

Notranji strani dnevnika mladostnika, 7. julij 1872. (Universitätsarchiv Graz)

»Stric Eduard je rekel, da se Lotte piše Čebula, in ali Čebule ne maram? Predrzo sem odgovoril z ne in si tako pomagal iz godlje, ker me je O. E. vprašal, zakaj Čebuli ne dvorim.«

Nekoliko kasneje ga je tudi neki prijatelj silil, naj dekletu v navzočnosti njene matere »ponudi roko«. Ko je to nazadnje storil, je družba takoj začela z različnimi nagajivostmi: »Zvečer, preden je prišla mama, sem Lotte popeljal pod roko, čeprav je teta Marie rekla, naj dam roko gospe Rovelli. Lotte se je omehčala in bila sva zadnji par v vrsti, da bi prikrila, da se je proti materini volji 'zatrpalava vame'. Naslednji dan sem šel po mamo ter uro in pol ostal v Celju. Pri jedi so me dražili. Teta Marie je pripovedovala: 'Čuj, Marie, tvoj Carl je začel razmerje z neko Čebulo – sinoči sta se z roko v roki sprehajala v mesečini.' Pustil sem ju, naj govorita in se smeja, vendar sem popolnoma zardel, kot se mi nerazumljivo dogaja za vsako malenkost. Vsi so naju zelo sekirali. Vedno znova: 'Lotte in Carl' in: 'Carl in Lotte', a rad sem se pustil dražiti.« Kot skupen resni interes obeh, Karl Heider na kratko navaja astronomijo.

Mladenič, ki ga je zanimala literatura in je s tem v zvezi gojil določene ambicije, je še posebno rad obiskoval gledališke predstave, kar so mu omogočile znižane šolarske vstopnice za stojišča v parterju.¹⁴⁰ Tudi ogled vaj – denimo za predstavo Schillerjevih Razbojnikov, mu je omogočil vpogled v svet gledališča.¹⁴¹ Včasih se je gledališkemu navdušencu sicer ponudila priložnost, da je s kom spregovoril o predstavah, na splošno pa se je v svoji strasti do gledališča počutil precej osamljenega.¹⁴² Nekaj predstav – večinoma izven učnega načrta, je tudi omenil, kot naprimer: »[D]er dumme Michel«, »Flotte Bursche«,¹⁴³ Grille¹⁴⁴ Charlotte Birch-Pfeiffer ter njeno

¹⁴⁰ Spomini, 329. V primerjavi z Dnevnikom zelo skopo in brez posebnih spominov na predstavo in izvedbo.

¹⁴¹ Dnevnik, 15. 3. 1871.

¹⁴² Dnevnik, 20. 2. 1873.

¹⁴³ Za oboje: Dnevnik, 31. 12. 1870. Prim.: N. N., Theater. V: Marburger Zeitung, 4. 1. 1871, [2]. Šlo je za popoldansko predstavo ob 16. uri, ki so jo v časopisu označili kot »otroško gledališče«. Predstavi je sledil srečelov, ki pa Heiderjev in njihovim prijateljem ni prinesel dobitkov.

¹⁴⁴ Dnevnik, 14. 10. 1872. Prim.: N. N., Vom Theater. V: Marburger Zeitung, 16. 10. 1872, [3].

delo »Stadt u. Land«,¹⁴⁵ Die letzte Fahrt,¹⁴⁶ ali Hilariusovega Jakoba Stuarda,¹⁴⁷ delo Deutsche Kleinstädter Augusta von Kotzebueja pa je mladenič po branju ocenil kot »izvrstno veseloigro«. ¹⁴⁸ Med predstave, ki jih še dandanes igrajo, sodi delo Johanna Nestroyja Freiheit in Krähwinkel.¹⁴⁹ Povezava z vero se je pokazala v »pasionu iz Oberammergau«, ¹⁵⁰ ki ga je mladi gledalec označil za pretiravanje: »Od devetih pantomimičnih slik sem jih videl še 5. Bile so zelo lepe, vendar je bilo precej zelo motečega – da so pri bičanju Kristusa hlapci tako noro zamahovali in vendar bili povsem mimo in še veliko drugega.« Ob nekem gostovanju na koncu sezone 1871 je mladi obiskovalec gledališča naštel vse sodelujoče igralce in igralke, ne da bi se mu zdelo vredno omeniti samo predstavo.¹⁵¹ Ljubezen do igralske umetnosti kot take se zelo močno pokaže še nekje – med gostovanjem stuttgartske igralke Anne Glenk, ki je svojo umetnost »tako mojstrsko«¹⁵² obvladala, da je gledalec »zapustil predstavo zelo vznemirjen«. Potem ko ga je neka gledališka predstava še posebno prevzela, je Goethejev oboževalec po branju Fausta zapisal: »Te dni sem prebral Fausta. Težko je opisati, kako močan, resen in vesel vtis je ta knjiga naredila name. Vsekakor me je približala mojemu božanstvu.«¹⁵³ Na koncu se je mladenič še ponorčeval iz neke anekdote, ko so mestni gasilci – ker so v gledališču spremljali predstavo »Naši gasilci« [Unsere Feuerwehr], zamudili na resnični požar.¹⁵⁴ Nenazadnje je ljubitelj gledališča Grillparzerjev pogreb označil za spomina vreden.¹⁵⁵

Redkeje je omenjal obiske koncertov,¹⁵⁶ med katerimi mu je tisti v Kazinski dvorani dopovedal, »kako malo ve o glasbi«. ¹⁵⁷ Bolj grobo predstavo je mladenič

očitno doživel v »velikem ameriškem cirkusu pod vodstvom gospoda Myersa«. ¹⁵⁸ K predstavi so sodili nastopi jezdecev in akrobatov – bodoči zoolog je posebej omenil »dva odrasla in enega mlajšega dresiranega slona«, največji vtis nanj pa je naredila neka točka z levi: »Najlepši so bili zagotovo levi v kletki, ki jih je krotil neki dreser. Ko je vstopil, so se zveri pognale proti njemu, rjovele in renčale ter skakale čezenj. Mahal jim je pred očmi, jim vtikal roko v gobec, jih božal; ko se je oddaljil, je velik, star samec skočil za njim, da je imel komaj še dovolj časa, da je zaprl vratca prehoda.«

Med značilne dejavnosti odrasčajočih fantov so nenazadnje sodile tudi strelske vaje¹⁵⁹ in strokovno ravnanje s samostrelom skupaj z njegovim vzdrževanjem.¹⁶⁰ Takšno preživljanje prostega časa nam razkriva epizoda, ki pokaže, kako pozoren je bil do okolja že mladi navdušenec nad naravoslovjem: »Popoldne sprehod s Philippom [Liebezeitom] in Eugenom [von Philippovichem] v Betnavski gozd, kjer smo si hoteli odrezati loke za samostrel, a si nismo upali. Mislili smo, da bi s tem naredili škodo v gozdu. Vprašali smo nekoga, ki je rekel, da je to dovoljeno, zato smo popolnoma porezali več mlajših drevesc in tako prišli do lokov.«¹⁶¹ Ljubitelj narave je očitno pozorno opazoval tudi spomladansko zasajanje mestnega parka¹⁶² ter bolj ali manj neobičajne vremenske pojave.¹⁶³

Pomemben dejavnik družinske socializacije so bili redni obiski svete maše ob nedeljah in praznikih.¹⁶⁴ Tudi upoštevanje drugih zakramentov kaže na spoštovanje katoliške tradicije.¹⁶⁵ Obredna komponenta verovanja se je pokazala zlasti med pogrebom slavnega dunajskega

¹⁴⁵ Dnevnik, 20. 2. 1873. Prim.: N. N., Theater. V: Marburger Zeitung, 23. 2. 1873, [3]; Dorf und Stadt.

¹⁴⁶ Dnevnik, 4. 2. 1872.

¹⁴⁷ Dnevnik, 25. 1. 1872. Prim.: N. N., Schaubühne. V: Marburger Zeitung, 4. 2. 1872, [3].

¹⁴⁸ Dnevnik, 10. 6. 1872; 11. 6. 1872.

¹⁴⁹ Dnevnik, 16. 10. 1872.

¹⁵⁰ Dnevnik, 21. 3. 1871; prim. tudi: 23. 3. 1871. Za obvestilo (napoved) prim.: Stadt-Theater in Marburg, Das Oberammergauer Passionspiel. V: Marburger Zeitung, 22. 3. 1871, [4].

¹⁵¹ Dnevnik, 31. 3. 1871. Prim.: N. N., Schaubühne. V: Marburger Zeitung, 22. 3. 1871, [3]. Prim. tudi: Dnevnik, 17. 8. 1871; 16. 10. 1872.

¹⁵² Dnevnik, 20. 2. 1873. Prim.: N. N., Theater. V: Marburger Zeitung, 23. 2. 1873, [3].

¹⁵³ Dnevnik, 4. 2. 1873.

¹⁵⁴ Dnevnik, 3. 12. 1872. Prim.: N. N., Schaubühne. V: Marburger Zeitung, 1. 12. 1872, [3] in N. N., Schadenfeuer. V: Marburger Zeitung, 6. 12. 1872, [3].

¹⁵⁵ Dnevnik, 25. 1. 1872.

¹⁵⁶ Dnevnik, 8. 6. 1872; 21. 12. 1872 (med drugim iz Lohengrina). Prim.: Männergesang-Verein in Marburg und dessen Damenchor, Wohlthätigkeitskonzert. V: Marburger Zeitung, 7. 6. 1872, [4] oz. Männergesangverein, Erstes diesjähriges Mitglieder-Concert. V: Marburger Zeitung, 20. 12. 1872, [4].

¹⁵⁷ Dnevnik, 30. 11. 1872. Prim. napoved: Florentiner Quartett. V: Marburger Zeitung, 26. 11. 1872, [4].

¹⁵⁸ Dnevnik, 2. 8. 1871. Prim.: J.[ames] Washington Myers, Grosser amerikanischer Circus. V: Marburger Zeitung, 30. 7. 1872, [4]. Cirkus je bil razvpit zaradi incidenta v Murtnu, kjer je leta 1866 podivjan slon smrtno ranil čuvaja in povzročil precejšnje razdejaje, preden so ga pokončali s topom. Prim.: Hermann Schöpfer, Die Elephantengeschichte von Murten. V: Freiburger Geschichtsblätter 59 (1974/75), 235-275.

¹⁵⁹ Dnevnik, 3. 1. 1871. Za nazaj je znanstvenik ugotavljal, da je poletje 1873 preživljal še s »preprostimi, skoraj še otročjimi zabavami«. Spomini, 362.

¹⁶⁰ Dnevnik, 4. 1. 1871.

¹⁶¹ Dnevnik, 26. 3. 1871.

¹⁶² Dnevnik, 2. 3. 1872. Park so uredili šele leta 1871. Prim.: Leon, Marburg, 9.

¹⁶³ Dnevnik, 4. 1. 1871: Ein Gewitter im Januar. Na splošno: Dnevnik, 16. 3. 1871; 28. 3. 1871; 5. 1. 1872; 12. 1. 1872; 2. 3. 1872; 30. 5. 1872; 15. 6. 1872; 4. 12. 1872 (malo obširneje o poplavih, prim.: N. N., Vom Ufer der Drau. V: Marburger Zeitung, 6. 12. 1872, [3]); 5. 12. 1872; 20. 12. 1872.

¹⁶⁴ Dnevnik, 1. 1. 1871; 19. 3. 1871; 25. 3. 1871 (Marijino oznanjenje); 26. 3. 1871; 4. 4. 1871; 6. 1. 1872; 7. 1. 1872; 1. 8. 1872; 23. 2. 1873.

¹⁶⁵ Predvsem o spovedi: Dnevnik, 3. 4. 1871, 29. 7. 1872. O nečakini-nem krstu: Dnevnik, 8. 7. 1872. Karl Heider kot birmanski boter potomcu prijateljske družine: Dnevnik, 30. 5. 1872. Posredno razkriva, da so za pokojne redno molili: Dnevnik, 12. 12. 1872.

geologa viteza Wilhelma Karla von Haidingerja, strica Marie Heider.¹⁶⁶ V skladu z obredi se je »naravoslovc« [!] poslovil od življenja, pripravljen z bolniškim maziljenjem in s poslednjim pogledom »navzgor k Materi Božji nad svojo posteljo«. Pri umirajočemu, okrepčanemu s to versko oporo tako po pričevanju neposredne opazovalke ni šlo za »smrtni boj«, ampak za »blago odsanjanje«, ob truplu pa je občutila, da je »bilo tako lépo, sploh ne spremenjeno in zdelo se je, kakor da lahno spi«. Tudi pogrebne svečanosti so izčrpno popisane in osvetlijo že omenjene načine komunikacije znotraj družine: »Najlepši venec izmed vseh – iz kamelij, hijacint in krokusov, z listi kamelij in bršljanom, ni stal več kot 5 goldinarjev, kolikor si mi ti [najbrž Marie Heider] poslala, pa je bil zelo velik in lep. Državni geološki zavod je dal veličasten lovorjev venec. Na pokopališču sem vzela z njega liste ... in vam jih pošiljam za vsako po en list [za vsako izmed Thinnfeldovih sester]. ... V cerkvi v Landstrasse je bil blagoslov, nato smo se peljali skozi mesto ter nekaj korakov proti Dornbachu, kjer je bil spet blagoslov in je moški zbor res lepo zapel. Nato so truplo odnesli na pokopališče. Se spominjate pokopališča v Dornbachu? Leži na levi na hribu in je tako ljubko – skoraj kakor naše bistrsko. Grob je v najvišjem kotu na čudoviti točki. ... Prečudovit pomladni dan je bil, sončen in blag.«

Mladenič, ki se mu je vse to zdelo vredno zapisa, je imel prav gotovo enak pogled na ritualno. Tudi sam, kakor njegov učitelj čela,¹⁶⁷ cerkveni glasbenik, je Heider opisal nelagodje, ki ga je občutil, ko se je Manich v cerkvi obnašal, kakor v posvetni hiši: »Danes sva bila v cerkvi, da bi si pobjiže ogledala harmonij in orgle. Nikogar ni bilo notri. Prevzel me je čuden občutek, ko bi se moral v teh prostorih, ki so se mi vedno zdeli posvečeni in sem vanje vstopal v pobožnem strahu, obnašati, kakor da stopam v svojo spalnico. Manich je vrgel svoj klobuk na neki stranski oltar, se bučno usedel, glasno govoril in zaigral na harmonij veselo pesmico. Smešno, a zdelo se mi je, kakor svetoskrunstvo.«¹⁶⁸

Ob neki podobni priložnosti, iz katere prav tako odzvanja kritičnost do Manicha, je oba starejša Heiderjeva fanta v cerkvi presenetil cerkovnik in ju okregal, ker je Adolf Heider motil mir z vadbo bobnov. Tudi v tem primeru je starejši izrazil svoje neprijetne občutke, saj je zapisal: »Odkradla sva se od tam, kakor tatova.«¹⁶⁹

Ljudski običaji so imeli v nasprotju s tem očitno manjši pomen. Trikraljevske kolednike so strašili in

preganjali s pokanjem,¹⁷⁰ podobno kakor maškare.¹⁷¹ O kolednikih je mladi pisec dnevnika menil, da so »to mali faloti, ki se šemijo in s tem dobro služijo«. ¹⁷² Tudi potratna »razsvetljava pokopališč« ob vseh svetih je bila zanj »bolj ihta kot kaj drugega«. ¹⁷³ Ravno tako so v Heiderjevi najožji družini zbudale nelagodnost politične aspiracije papeža in duhovščine. Ko se je moral papež Pij IX. umakniti v Vatikan, se Marie Heider ni pridružila »številnim adresam«, ki so jih »za ubogega vatikanskega ujetnika širile med ljudi in s pobožnim pogledom nosile od hiše do hiše številne verne duše v Mariboru. Rekla je, da do papeža ne čuti nobenega sočutja, saj je za svojo usodo sam kriv. Kristus je namreč dejal: 'Moje kraljestvo ni od tega sveta.'«¹⁷⁴

Zaradi tovrstnih raznolikih vtisov na eni in svoje izobrazbe na drugi strani, je mladi katolik že začel kolebati: »Omeniti moram neko spremembo v sebi. Ali sem jo sam sprožil, ne vem. Z letom 1872 se je začelo popolnoma novo obdobje. Januarja sem vzel v roke Göthejevo [!] Poezijo in resnično in jo prebral, nato Hauffa, nato Göthejeve [sic!] drame, nato Lessinga. Z idejami teh pesnikov in njihovih pesnitev se mi je odprlo popolnoma novo življenje, popolnoma nova filozofska koncepcija vseh stvari. Ob tem se je v drugačnem smislu spremenila tudi moja miselnost. Z delovanjem liberalne stranke itd., in tudi s pomočjo dokazov sem uvidel, da ni nujno brezpogojno verjeti vsega, kar govori duhovnik. Začel sem dvomiti v posamezne legende, npr. v pripoved o božjem navdihu Ivane Orleanske. Ob tem sem začel dvomiti tudi v stvari, v katere ne bi bil smel. Kljub temu pa se želim trdno držati vere svojih očetov. Danes sem govoril s Knauerjem, zelo brihtnim človekom. Z mano je govoril o klasikih, nato sva se pogovarjala pa sem mu povedal, da sem liberalec, ¹⁷⁵ tedaj pa se je nasmehnil. Povedal je, da bo študiral teologijo. Pomislil sem – no, zdaj si jih pa dobil po kljunu. Nato sva začela govoriti o veri, ko je rekel, da dvomi o vsem, razen o obstoju nekega božanstva, da dvomi celo v neumrljivost duše. Rekel sem mu, da ne morem razumeti, da si želi postati teolog, pa mi je odvrnil, da ni treba biti far ampak teolog. Da nam manjka duhovnikov, farjev pa imamo preveč. Ta skušnjavec mi je vлил olja na ogenj. Pa vendarle želim ohraniti svojo vero, kajti neglede na vse mislim tako: če živim po svoji veri in je človek neumrljiv,

¹⁷⁰ Bolzbüchenspiel. Zvrst streljanja v tarče v velikih, pokritih prostorih (pozimi). Prim. W.[ilhelmine Christiane] v.[on] Chézy, Die noblen Passionen. Die ritterlichen Uebungen. V: Morgenblatt für gebildete Leser 31 (1837), 667.

¹⁷¹ Dnevnik, 3. 1. 1871.

¹⁷² Dnevnik, 5. 1. 1872.

¹⁷³ Dnevnik, 1. 11. 1872.

¹⁷⁴ Spomini, 341.

¹⁷⁵ O različnih mnenjih v družini Thinnfeld (glede dogme o nezmotljivosti): Spomini, 340, zlasti 341: »Tudi moja mati, pa čeprav je bila v sebi globoko pobožna, ni hotela o papeževi nezmotljivosti ničesar vedeti.«

¹⁶⁶ Dnevnik, 28. 3. 1871.

¹⁶⁷ Dnevnik, 29. 3. 1871.

¹⁶⁸ Dnevnik, 30. 10. 1872. O tukaj omenjeni Manichovi inovaciji, »združitvi orgel, harmonija in klavirja« je presenetljivo podrobno pisal v Spominih, 332 in nasl.

¹⁶⁹ Dnevnik, 13. 8. 1871.

sem živel dobro in bom po smrti dobil svoje plačilo. Če pa duša ni neumrljiva (česar jaz – čeprav to trdijo številni, nikakor ne morem verjeti), če torej duša ni neumrljiva, pa po smrti itak ne bom imel več časa obžalovati, da nisem bolj užival.¹⁷⁶ Ker je potem itak vsega konec. Precej bolj tolažil en je prvi nauk in zato trdno vztrajam pri katolicizmu. Vendar se moram trdo boriti. Bog daj, da zmagam. Tale Knauer je zvit skušnjavec, zato se bom tej temi v bodoče ognil in raje govoril o literaturi.»¹⁷⁷

Naslednji dan se je kriza verovanja s pomočjo ustrezne lekture spet polegla: *»Že sinoči je v mojem boju nastopil popoln mir, nekaj molitev iz [Johanna Josepha] Natterjevega molitvenika [relikta poznega razsvetljenstva(!) v habsburški monarhiji] pa je vlilo balzam na moje rane. Tudi danes sem bil mirnejši in odločnejši, kakor kdajkoli. Ko me je Knauer postavil pred izbiro, verovati ali –, sem se trdneje oklenil tolažečega, blagohotnega nauka in se popolnoma pomiril.»¹⁷⁸*

Socializacija v šoli

Všolanje¹⁷⁹ je predstavljalo pomemben sestavni del ustalitve v Mariboru, ki ga je izrecno, čeprav redkobešno omenil: *»Nato smo bili vpisani v gimnazijo [in] smo se pridno učili.»¹⁸⁰* Po naključju oba starejša Heiderjeva fant nista ostala edina, ki sta se s »škotske« [Schottengymnasium] preselila na provincialno gimnazijo. Eugen Philippovich, ki je takoj postal Karlov najboljši prijatelj, je doživel podobno usodo.¹⁸¹ Zaradi

premestitev civilnih in vojaških uradnikov¹⁸² znotraj meja habsburške monarhije, so bile takšne prelomnice v odraščanju elitnih slojev precej vsakdanje. Omenjeni sošolec se je v zimskem semestru 1871/72 zopet preselil na Dunaj,¹⁸³ nekega drugega prijatelja pa so sprejeli na dunajski Terezijanum,¹⁸⁴ ki je veljal za eno izmed kovačnic avstrijskega uradništva.

Šola je predstavljala pomemben del življenja, kar se je odražalo tudi v dnevniku.¹⁸⁵ Skupno učenje matematike¹⁸⁶ oziroma pogovore o prebranem¹⁸⁷ omenja le redko, praviloma se je gimnazijec učni snovi posvečal sam. Svoje odlične šolske uspehe, kakor tudi uspehe brata Karla Heiderja je v dnevniku večkrat zabeležil.¹⁸⁸ Pisec sam je svojo sposobnost uveljavljanja neke opisal s tem, da ima *»trdo bučo»*.¹⁸⁹ Po prvem semestru šolskega leta 1872/73 mu je končno uspelo, da je postal najboljši v razredu, kot je z vidnim ponosom napisal: *»Danes, v soboto, smo dobili spričevala ... Čeprav moje spričevalo ni nič boljše kakor ponavadi, sem z odliko prvi v razredu. Preveva me vzvišen občutek ponosa. Prvak si, vodja svojega razreda, notabene der Septima, der alten Logik. Skrbi me, da se boš tako tudi obnašal. Mama je trdila, da sem bil od samega ponosa ves napihnen.»¹⁹⁰*

Ukvarjanje z literaturo je med drugim privedlo do tega, da je Heiderjev prvorojenec dobil šolsko literarno nagrado¹⁹¹ v znesku 5 goldinarjev. Nekoč je vzorni učenec posredoval v sporu med sošolci in nekim jeznim profesorjem.¹⁹² Vzrok za ta spor je bilo anonimno pismo o tem, kako nek sošolec venomer prepisuje in ga je treba z njegovega ugodnega položaja presteti drugam. Drugič

¹⁷⁶ Pravzaprav nasprotna epikurejska argumentacija.

¹⁷⁷ Dnevnik, 7. 6. 1872. Heider je leta 1931, nekaj dni pred smrtjo, dejansko izstopil iz rimskokatoliške Cerkve. Prim. Potrdilo v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2. V nekem naročilu (Auf meine Beisetzung bezüglich, v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 12) je Heider izrecno določal: *»Kar se da poceni in preprosto. Posmrtno počastitve mi ne pomenijo nič. Škoda vsakega krajarja. Kupovanje vencev prepovedati. Po upepelitvi je predvidel raztros pepela, »da se moji ostanki kar najhitreje vključijo v organsko presnavljanje«. Nanj naj ne bi spominjala »nobena gomila niti spomenik«. Zaključni komentar pa se je učinkovito glasil: »Izginiti hočem. Te želje ne izvirajo iz zagrenjenosti ali ljudomrznosti, temveč iz preprostega razmisleka, da noben spomenik ne varuje pred splošno usodo pozabe. Tisti, ki so me poznali, naj me ohranijo v lepem spominu in konec.«* Prim. svobodomiselne ideje v Heiderjevem krogu: Franz Sertl, Die Freidenkerbewegung in Österreich im zwanzigsten Jahrhundert (= Dissertationen der Universität Wien 5, Wien 1995), 60–63, 264f.; Ulrich Dankmeier, Naturwissenschaft und Christentum im Konflikt. Die Konstruktion konkurrierender Weltanschauungen unter dem Einfluss des naturwissenschaftlichen Paradigmas durch den Deutschen Monistenbund und den Keplerbund am Beginn des 20. Jahrhunderts (Frankfurt am Main 2007).

¹⁷⁸ Dnevnik, 8. 6. 1872.

¹⁷⁹ Za Heiderjevo prvo leto na gimnaziji primerjaj tudi: Direktion des kais. kön. Gymnasiums in Marburg (Hg.), Programm des kais. kön. Gymnasiums in Marburg (Marburg 1871), 31f., 34f., 37f.

¹⁸⁰ Dnevnik, 24. 9. 1870.

¹⁸¹ Dnevnik, 31. 12. 1870.

¹⁸² Dnevnik, 18. 7. 1872.

¹⁸³ Dnevnik, 17. 8. 1871.

¹⁸⁴ Dnevnik, 17. 11. 1872.

¹⁸⁵ Dnevnik, 2. 1. 1871, 3. 1. 1871, 4. 1. 1871, 15. 3. 1871, 16. 3. 1871, 17. 3. 1871, 18. 3. 1871, 20. 3. 1871, 21. 3. 1871, 28. 3. 1871, 30. 3. 1871, 4. 4. 1871, 14. 9. 1871, 1. 1. 1872, 1. 1. 1872 (»učenje oz. študij«, kot se reče na gimnaziji, do 23.30), 3. 1. 1872, 4. 1. 1872, 5. 1. 1872, 6. 1. 1872, 7. 1. 1872, 8. 1. 1872, 29. 7. 1872, 30. 10. 1872 (»pifljanje«), 10. 12. 1872. Kasneje je Heider seveda trdil, da je šolske obveznosti izpolnjeval brez težav; prim. Spomini, 321.

¹⁸⁶ Dnevnik, 7. 1. 1872.

¹⁸⁷ Dnevnik, 2. 11. 1872.

¹⁸⁸ Dnevnik, 15. 3. 1871, 2. 8. 1871, 4. 1. 1871 (»pri 6 ali 7 predmetih pohvaljen, celo pri grščini«), 2. 3. 1872, 29. 7. 1872, 31. 7. 1872, 20. 12. 1872 (uspeh pri izpitu iz matematike, ki mu je okrepil »samozavest«). Vsa spričevala skupaj z maturitetnim so ohranjena v: UAG Nachlass Heider, škatla 1, mapa 2. Tam primerjaj tudi imena gimnazijskih profesorjev. O maturi s posebnim ozirom na religiozno-tradicionalne elemente: Spomini, 371 in nasl.

¹⁸⁹ Dnevnik, 17. 11. 1872. O sporu z bratom Adolfom in o »večnem moledovanju«, ki se mu je mati končno uklonila: Dnevnik, 2. 2. 1873.

¹⁹⁰ Dnevnik, 22. 2. 1873.

¹⁹¹ Dnevnik, 31. 7. 1872. Investicija v knjigo Ernsta Haeckla. Spomini, 369.

¹⁹² Dnevnik, 30. 3. 1871.

je Karl Heider poročal o »velikem pretepu«,¹⁹³ ki pa ga ni podrobneje opisal.

Po vsebini je poleg občasnega omenjanja stenografije¹⁹⁴ ali prevodov iz Ovida¹⁹⁵ konec novembra 1872 največ prostora v zapiskih zavzemala zlasti fizika. Vzorni učenec je opazno navdušen zapisal: »Prof. dr. Wretschko me je vzel za pomočnika pri pouku fizike. To je moje veselje. Vsa fizika leži pred menoj v kabinetu kot odprta knjiga. Vsako poglavje ima svoje predstavnike.«¹⁹⁶ Dan kasneje je poročal o močnem »meteorskem dežju«,¹⁹⁷ ki ga je preučeval s pomočjo poljudnoznanstvenega časopisa Sirius,¹⁹⁸ ki ga je izdajal Rudolf Falb, in ga nekaj dni kasneje razložil z Bielovim kometom.¹⁹⁹ Tudi svoje delo je ta dan posvetil novi zaposlitvi: »Danes sem pridobil ogljikovo kislino. Uspeh tega enostavnega poskusa me je napolnil s ponosom in veseljem.« Nato se je v njegovo popolno zadovoljstvo posrečilo še pridobivanje kisika.²⁰⁰ Tudi doma so fantje navdušeno uporabljali fizikalne aparature, kakor dokazuje naslednji vpis: »Popoldne smo sestavili galvanično baterijo in kupili za 5 kr žveplene kisline!! Kakšna drznost!!«²⁰¹

Šolska (preduniverzitetna in predakademska) družabnost se pojavi v podrobnem opisu svečanosti v čast enemu izmed gimnazijskih profesorjev: »Ob 7. uri smo pri gospodu profesorju začeli študirati pesmi. Nato nas je Taurer zabaval z oponašanjem različnih profesorjev. Fant je izjemen talent, bistra glavca! Profesor Daus je obljubil, da bo prof. Wr. (ki je bil pri Löschniggu)? ob ½ 10. uri pripeljal domov. Sprehajali smo se – in kdo je prišel za nami? Naš profesor Wrečko nas je zasačil. Prav gotovo nas je tako dobro poznal, kakor mi njega. ... Šli smo torej k Tscheligiju, se postavili pred Wr., pili in zapeli. (Vindišarji so oprezali – tudi oni so hoteli zapeti podoknico, a vindišarskih niso hoteli, nemških pa niso znali. Rottnerja smo srečali pred gimnazijo, nemara je vohunil (?)) Zapeli smo tri pesmi: Hebt an v nabuhlih akordih in Die Nacht in pesem Ich bin vom Berg der Hirtenknab.²⁰² Pr.[ofesor] W. je prišel dol, stisnil roko Vodopivcu in takoj vprašal za gostilno. Šli smo torej na njegovo povabilo (tega vendar nismo

mogli odkloniti; odtihotapiti se od tam bi bilo nevljudno) k Nudlu, in ko smo zapeli še tam, je prišlo pivo. Bil sem v Kochovem in Suetijevem varstvu in sem vsega skupaj spil samo en vrček. Izrekli smo več zdravic. Nato smo priredili popivko.²⁰³ Predlagali smo popivko po pravilih in dr. Wr. izvolili za predsednika (neumnost! če bi popival z nami, bi bilo tako, kakor če bi se jaz s Fritzem [malim bratrancem] igral s svinčenimi vojaki), ta je tudi odklonil; predsednik je postal Morre, Zeman podpredsednik in Vodopivc kantor. Najprej smo zapeli: 'Der Sinchkogang geht in der Reih herum lalla lalla' in drugo dretje brez smisla. Ker nisem pel z njimi, so mi za kazen naložili, naj izpraznem vrček. Tega nisem storil. Nato se jih je več drlo silentium. Vsi so pili in kričali, nato pa jih je spet več moralo piti. Nato naj bi jaz spil dva cela (id est vrča). Mislite si! Ko je spet izbruhnilo vpitje, sva se s Krajncem odplazila od tam, kot je bilo rečeno: Ad loca. Odšla sva, ne da bi se poslovila od dr. Wr., da ne bi zbujala pozornosti. No, lepa zabava! Vsi pijejo, tulijo, se derejo 'Prost!' in 'Silentium!' in morajo nato toliko in toliko spiti. Na tako zabavo me ne dobijo več. Je brez pomena, ne spodbuja duha. Kaj je to drugega, kakor malo večja večerja? Sem videl in imam tega dovolj. Ob ¼ čez 12 sem prišel domov, kjer so vsi že spali.«

Že dan pozneje je gimnazijec omilil svoje občutke: »Včeraj sem o popivki verjetno malo preostro sodil. Sem pa res pravi filister.«²⁰⁴

Na koncu pa se je vendarle vrnil k svojemu trdnemu prvotnemu mnenju: »Včeraj sva šla s Suetijem Wretschku v imenu celega razreda čestitat, pa Morreju in Zemanu ni bilo prav in sta v društvu²⁰⁵ in povsod kritizirala. Tale Morre je slepar – mar mu je samo za pivo in tobak; če bi mu v roko naredil luknjo, bi ven teklo pivo namesto krvi! Sueti je bil celo popoldne pri meni in sva računala in brala. Izstopila bova iz društva.«²⁰⁶

Heiderja, ki je vstopil v zadnji letnik gimnazije, je tedaj – kakor izvemo šele iz njegovih Spominov, zaposlovalo neko drugo združenje.²⁰⁷ Iskal je stike z Walhallo, kratkoživim društvom, ki mu je ponujalo družbo vrstnikov in dopisne prijatelje ne le iz Gradca, temveč tudi iz Karlsruheja, Leipziga in Weimarja.

Dokončno odločitev za študij naravoslovja je prav tako sprejel šele v zadnjem letniku gimnazije, ki v dnevniku ni več dokumentiran. V Spominih je s tem v zvezi

¹⁹³ Dnevnik, 11. 12. 1872.

¹⁹⁴ Dnevnik, 2. 1. 1871.

¹⁹⁵ Dnevnik, 19. 3. 1871.

¹⁹⁶ Dnevnik, 26. 11. 1872. O še obširnejši in kakovostnejši šolski zbirki iz 18. in 19. st.: Ute Streitt, Magdalena Wieser (Hg.), Museum Physicum (= Kataloge der Oberösterreichischen Landesmuseen, N. S. 99, Linz o. J. [2010]). Poglavja so v tem primeru obsegala: astronomijo, mehaniko, optiko, nauk o toploti, elektriko in magnetizem.

¹⁹⁷ Dnevnik, 27. 11. 1872.

¹⁹⁸ Prim.: Spomini, 358.

¹⁹⁹ Dnevnik, 1. 12. 1872. Komet so poimenovali po odkritelju baronu Wilhelmu von Bieli (1782–1856).

²⁰⁰ Dnevnik, 20. 12. 1872.

²⁰¹ Dnevnik, 7. 1. 1872.

²⁰² Des Knaben Berglied Ludwiga Uhlanda.

²⁰³ O na kratko omenjenih »poslovnih popivkah« po maturi: Spomini, 372.

²⁰⁴ Dnevnik, 30. 11. 1872.

²⁰⁵ Gre za Deutsche Marburger Studenten Gesangsverein – gl. spominsko značko (lira na črno-rdeče-zlatem traku) majskega izleta leta 1873 v Straß, ki je vpeta na koncu dnevnika.

²⁰⁶ Dnevnik, 1. 12. 1872.

²⁰⁷ Spomini, 370 in nasl.

Spominska značka *Deutsche Marburger Studenten*
Gesangsverein iz majskega izleta leta 1873 v Straß, ki je vpeta
na koncu dnevnika Karla Heiderja. (*Universitätsarchiv Graz*

poudaril vpliv Homerja, ki je zoologu predstavljal ideal »popreproščenega življenja v skladu z naravo in splošne sreče« ter branje Platona, ki mu je posredoval »prve temelje filozofskega spoznanja«. ²⁰⁸ V strokovnem smislu se je mladenič na tej osnovi poglobil v *Kosmos* Alexandra von Humboldta, ki ga je hvalil kot »slavnostno združitev vseh naravoslovnih raziskav«, ²⁰⁹ ter v popularne spise o evoluciji Ernsta Haeckla, ki ga je med drugim seznanil z »materialističnim svetovnim nazorom«. ²¹⁰ Že ob koncu gimnazije si je tako izoblikoval smernice: »Moja odločitev, da postanem naravoslovec, je bila dokončna. Pravzaprav si od otroštva dalje, od svojega zbiranja metuljev in nakupa Brehma, ²¹¹ nisem mogel predstavljati

²⁰⁸ Spomini, 367.

209 *Pray tam.*

²¹⁰ Spomini, 368 in nasl.

²¹¹ Klasično delo Alfreda Edmunda Brehma *Illustrirano življenje živali*.

česa drugega. Vseeno pa so se mi šele sedaj odprle oči. Zaslutil sem pot, ki jo moram ubrati k cilju in bistvu naravoslovja«. ²¹²

Tudi o odnosih med gimnazijci nemškega in slovenskega rodu nas Heider pouči šele v Spominih. Njegovo stališče je optimistično, pri čemer poudarja slovansko dojemljivost za nemštvo. Vpogled nam omogoči tale epizoda s konca šolanja: »*Med drugimi [pesmimi] smo zapeli tudi Wacht am Rhein, pri čemer je pritegnil tudi prijatelj Ferk, sicer Slovenec, in zapel z nami. Prisrčno sem mu stisnil roko. Tedaj mi je prvič prišlo na misel, da je mogoče z dobro voljo premostiti meje, ki delijo narode.*«²¹³

Njegova splošna sodba o [nacionalni] sestavi dijaštva pa je bila precej bolj stereotipna: »Moji sošolci so bili večinoma Slovenci. Adamič, Ambroš, Bartuša, Ferk, Fluhar, Kreuh, Nedog, Očgerl[!], Šket, ali kako so se že pisali. Večinoma kmečki sinovi, netalementirani, okorni, pobite nature, a dobri prijatelji, s katerimi sem kmalu navezal prijateljske stike. Med njimi mi s svojimi dosežki ni bilo težko blesteti in kmalu sem prekosil razrednega prvaka Lederhasa.«²¹⁴

Med učitelji je izrecno cenil germanista in zgodovinarja Rudolfa Reichla, ki ga je prepričal strokovno, pedagoško, pa tudi z razumom in inteligenco. Tudi tu Heider ni pozabil poudariti, da je šlo za »rajhovskega Nemca«²¹⁵

Politične izjave

Pisec dnevnika se je sam, kakor je bilo že omenjeno, politično označil za »*liberalca*«, ²¹⁶ na osnovi pravkar opisane študentske socializacije pa lahko domnevamo o njegovi nemškonacionalni usmeritvi. Posebno pozornost si, ne samo zaradi dramatičnosti, zasluži še podrobno opisan požar v bližini neke opekarske peči: »*Adolf je gledal bolnišnico in rekel, da je videti vsa osvetljena. Kaj pomeni ta svetloba? Je to bengalični ogenj ali kje gori? Gledal sem skozi okno. Vse je bilo jarko osvetljeno. Večina apnenih sten se je srhljivo odražala od temnega nočnega neba. Tam! (Bum! Bum!) 'To je ogenj,' sem zakričal in določil smer, iz katere so prihajali žarki, 'nova opekarska peč' ²¹⁷ gori.* Stekel sem ven na balkon. Tam na polju se je dvigal plamen, sprva majhen, kmalu je postajal vedno

²¹² *Spomini*, 370.

213 *Spomini*, 373.

²¹⁴ *Spomini*, 320 in *nasl.*

²¹⁵ *Prav tam.* Za nadaljnje nacionalne vidike glej tudi: *Spomini*, 316, 324.

²¹⁶ *Dnevnik*, 7. 6. 1872.

²¹⁷ Prim.: N. N., *Brand. V: Marburger Zeitung*, 31. 7. 1872, [3]; N. N., *Feuerpolizei. V: Marburger Zeitung*, 4. 8. 1872, [2].

večji, temen dim se je dvigal kvišku, a ni gorela peč – tam je stal ognjen steber, kot pričaran iz zemlje. Sprva sem mislil, da na polju gori kopica ovsa, ki so ga pred kratkim poželi. Še vedno niso trobili preplaha. V mestu je po jarko osvetljenih ulicah odmevalo: 'Požar! Požar!' Plamen je bil vedno višji, tako da se je opekarska peč vsa temna in črna zarisala v ospredju pred njim. Gorelo je torej za pečjo. Tam naj bi ležala cela kopica vrbovja, je rekla Rezi [Küster]. Končno so zatrobili preplah, prišli so gasilci, pošteno poškopili požar in ogenj strokovno pogasili. Dali smo prinesiti vodo na balkon, da bi lahko morebitne iskre, ki bi jih prineslo, takoj pogasili, a to ni bilo potrebno. Najprej se je dim vil naravnost kvišku, nato se je obrnil proti zahodu. Niti sapica se ni zganila. Vseeno so ogenj kmalu pogasili, jaz pa sem ga naslikal, kakor sem najbolje znal.²¹⁸ ... Razburjen zaradi včerajšnjega požara sem zaspal šele pozno ponoči. Ob sedmih me je zbudil Adolf in šla sva na pogorišče. Res je gorela suhljad, peč je ostala nepoškodovana, rešili pa so tudi precej lesa in suhega grmičevja. ... Pri parku naj bi podtaknili ogenj. Morda so to storili delavci sami, ki niso hoteli kuriti s smrekovim dračjem, ker so morali pri nalaganju preblizu peči, ampak bi raje imeli polena. Zato naj bi zažgali. Ubogi hudiči dobijo za 1000 opek 4 gld plače, in s tem naj bi dandanes shajali.²¹⁹ Tudi gasilske cevi naj bi rezali, če je bilo to res, pa ne vem.«

Če odmislimo lokalno dogajanje, se v tem primeru pokaže tudi mladeničev socialni čut. Heider je v svoji avtobiografiji dopolnil mladostno zamisel, da bi »z zakonodajnimi ukrepi omogočili povratek k preprostemu življenju v skladu z naravo in splošni blaginji.«²²⁰ V dnevnik je navsezadnje občasno beležil politične dogodke širšega pomena, kakor denimo smrt Napoleona III.,²²¹ obletnico umora Julija Cezarja ter datum marčne revolucije leta 1848.²²² Konec januarja 1872 je zapisal: »V Španiji se začena nekaj kuhati,«²²³ s čemer je verjetno mislil priprave na razglasitev prve republike.

Povzetek in sklep

Ob koncu povzemamo in trdimo, da nas dnevnik Karla Heiderja lahko obširno in avtentično informira o socializaciji v okviru baronske družine plemstva po izobrazbi, ki je v prvi polovici 70. let 19. st. živela razpršena znotraj habsburške monarhije, vendar je negovala intenzivne medsebojne stike. Za vpeljavo mladine med družbeno elito so skrbeli lokalni malomeščanski

približki salonskega življenja. Razen tega se je kazala cela paleta drugih možnosti za zabavo in izobraževanje, tako doma kot tudi izven domače hiše, ki je prispevala k razvoju, ne samo v družbenem temveč tudi v kulturnem oziru. Tudi strokovno zorenje bodočega naravoslovca je potekalo zahvaljujoč možnostim za razvoj, ki jih je na eni strani ponujalo njegovo družbeno okolje, po drugi strani pa je ravno tako odločilno vlogo odigrala spodbuda v šoli. Ta težnja in zgodnje politične manifestacije v liberalnem nemškonacionalnem taboru so privedle do konflikta z rimskokatoliškimi temelji družinskega (in konec koncev državnega) izročila.

Prevedel:
Aleksander Žižek

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Universitätsarchiv Graz, Nachlass Karl Heider
(Arhiv univerze v Gradcu, zapuščina Karla Heiderja)
Tagebuch für das Jahr 1870 und 1871 bis in den März
in *Tagebuch für das Jahr 1871 vom 29. März*
angefangen von Karl Heider [do maja 1873]
(Dnevnik)
Lebenserinnerungen von Karl Heider. (Spomini)

Časopisje

Marburger Zeitung, 1871, 1872, 1873
Tiroler Tagblatt, 1902

Članki in monografije

Chézy, W.[ilhelmine Christiane] v.[on]: Die noblen Passionen. Die ritterlichen Uebungen. V: *Morgenblatt für gebildete Leser* 31 (1837), str. 667.
Dankmeier, Ulrich: *Naturwissenschaft und Christentum im Konflikt. Die Konstruktion konkurrierender Weltanschauungen unter dem Einfluss des naturwissenschaftlichen Paradigmas durch den Deutschen Monistenbund und den Keplerbund am Beginn des 20. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main, 2007.
Farkas, Reinhard: Geschichte der Lebensreform in der Steiermark. V: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 91/92 (2000/01), str. 541-570.
Griesser-Pečar, Tamara: *Maribor/Marburg an der Drau. Eine kleine Stadtgeschichte*. Wien, Köln, Weimar, 2011.
Grobben, Karl: Karl Heider. Nachruf. V: *Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien* 86 (1936), str. 241-245.

²¹⁸ Do tukaj Dnevnik, 29. 7. 1872, od tod dalje Dnevnik, 30. 7. 1872.

²¹⁹ Inflacija pred borznim zlomom leta 1873. Npr.: N. N., *Theurungszulagen für Lehrer*. V: *Marburger Zeitung*, 23. 2. 1873, [2f.].

²²⁰ Spomini, 367.

²²¹ Dnevnik, 10. 1. 1873.

²²² Dnevnik, 15. 3. 1871.

²²³ Dnevnik, 30. 1. 1872.

Kühn, Alfred: Karl Heider und ein

Entwicklungsabschnitt der Zoologie. V: *Die Naturwissenschaften* 23 (1935), str. 791-796.

Leon, Johann (Hg.): *Die Stadt Marburg an der Drau. Kurz gefaßte Darstellung der Entwicklung der Stadt, Führer durch dieselbe und in die Umgebung. Mit einem Plane von Marburg.* Marburg, 1880.

Programm des kais. kön. Gymnasiums in Marburg. Marburg: Direktion des kais. kön. Gymnasiums in Marburg, 1871, 31f., 34f., 37f.

Rierner, Otto: *Einführung in die Geschichte der Musikerziehung* (= Taschenbücher zur Musikwissenschaft 4). Wilhelmshaven, 1970, str. 129 in nasl.

Sertl, Franz: *Die Freidenkerbewegung in Österreich im zwanzigsten Jahrhundert* (= Dissertationen der Universität Wien 5). Wien, 1995, str. 60-63, 264f.

Streit, Ute / Wieser, Magdalena (Hg.): *Museum Physicum* (= Kataloge der Oberösterreichischen Landesmuseen), N. S. 99. Linz o. J., [2010].

Ulrich, Werner: Heider, Karl, Zoologe. V: Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (Hg.), *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 8. Berlin 1969, str. 252f.

Ulrich, Werner: Karl Heider, 1856–1935. V: Hans Leussink, Eduard Neumann, Georg Kotowski (Hg.), *Studium Berolinense. Aufsätze und Beiträge zu Problemen der Wissenschaft und zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin.* Berlin 1960, str. 868-897.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben.* 60 Bde (Wien 1856–1891), Bd. 32 (Wien 1881), 234-240, še zlasti 239.

Wurzbach, *Lexikon*, Bd. 8 (1862), 208 in nasl.

Spletni viri

http://www.uibk.ac.at/ipoint/kopf_der_woche/314593.html, dostopno 30. 11. 2011.

http://www.spielmuseum.at/KATALOG/Katalog_2000.pdf, dostopno 30. 11. 2011.

Zusammenfassung

JUGENDJAHRE IN MARIBOR/MARBURG AN DER DRAU

Das Tagebuch des Zoologen Karl Heider 1870 – 1873

Karl Heider (1856 – 1935) wurde in eine bürgerlich-baronaladelige Familie hineingeboren. Nachdem er die ersten Jahre seines Lebens in Wien zugebracht hatte, übersiedelte er mit seiner Mutter und seinen Geschwistern – der Vater war bereits früh verstorben – aus gesundheitlichen Gründen nach Maribor. Über seine Zeit ebendort, die den Abschnitt seiner Oberstufengymnasialbildung abdeckte, informieren sein Tagebuch und seine fragmentarische Autobiographie, die Teile des Nachlasses am Archiv der Karl-Franzens-Universität Graz bilden. Neben allgemeinen sozial-, kultur- und alltagsgeschichtlichen Aspekten interessiert aus wissenschaftshistoriographischer Sicht die Formierung des Zoologen, der in Graz und Wien studieren würde und an seinen wesentlichen wissenschaftlichen Stationen in Innsbruck und Berlin wesentliche Beiträge zur Entwicklung der Biologie leisten sollte.

Die Aufzeichnungen zeigen recht authentisch das schichtspezifische Leben eines Jugendlichen in einer Provinzstadt der Habsburgermonarchie, die sich allerdings durch den Post- und Telegraphendienst sowie durch die Eisenbahn als gut vernetzt erwies. Ereignisbezogene und introspektive Einträge wechseln einander ab, letztere nahmen mit der Zeit zu. Die Freizeitbeschäftigungen der Familie und des Freundeskreises beanspruchten breiten Raum und umreißen die Sozialisation in der habsburgischen Beamtenelite. Karl Heider spielte in diesem Gefüge als Halbweise und ältestes männliches Familienmitglied schon früh eine aktive gesellschaftliche Rolle. Offiziere, Beamte und auch Gymnasiallehrer wurden im Hause Heider nicht nur zu Anlässen des kirchlichen und säkularen Jahreskreises empfangen. Vielmehr erinnerten die regelmäßigen Zusammenkünfte an zeittypische Salonaktivitäten. Musizieren, im speziellen Fall auf dem Klavier und vor allem mit dem Cello, Tanz sowie die passiv und aktiv genossene Schauspielkunst standen im Vordergrund. Kindliche Spiele, einfache und unschuldige Pfänder- und Glücksspiele stellten kind- und jugendgerechtere Betätigungen dar. Erste, meist schwärmerische, Kontakte mit Mädchen wurden ebenfalls thematisiert. Schach, Zeichnen, Lesen (vor allem Werke Goethes), kreatives Schreiben in allen Literaturgattungen, das auch die Selbstzeugnisse zu lesenswerten Literaturversatzstücken macht, ergänzten die häuslichen Möglichkeiten. Mehrere Sprachen, nämlich Französisch, Italienisch und Englisch, standen ebenfalls auf der Agenda der bildungsaffinen Familie. In

der warmen Jahreszeit dienten Sommerfrischeaufenthalte in Peggau, Kärnten und Dobrna der Abwechslung, zwischendurch wurden auch Ausflüge in die nähere Umgebung unternommen. Im Bogen-, Armbrust- und Scheibenschießen äußerten sich für Knaben typische Freizeitvergnügungen im Freien. Zudem förderten technische Modelle und naturkundliche Fundstücke sowie eingehende Naturbeobachtungen das Verständnis für diese Wissenszweige. Neben häufigen begeisternden Theaterbesuchen kam außerdem ein Zirkusbesuch vor. Abseits der Vergnügungen wurden auch Schicksalsschläge wie Krankheiten und Todesfälle in der Familie geschildert. Nicht nur in diesen kritischen Momenten, sondern auch in der allgemeinen Lebensgestaltung trat ein tief verwurzelter, ritualreicher, jedoch gegenüber Volksbräuchen und papistischen Elementen Abstand haltender Katholizismus zu Tage. Insbesondere die breite Bildung ließ den Jugendlichen jedoch fallweise schon

zaghaft gegen dieses Erbe Stellung beziehen. Erst der gealterte Wissenschaftler sollte den Bruch vollziehen und aus der Kirche austreten. Die schulische Karriere nahm neben der Freizeitgestaltung und dem Familienleben ebenfalls breiten Raum ein. Dabei kamen einerseits Fördermöglichkeiten ins Blickfeld, wie beispielsweise ein Dichterpreis oder die Aufgaben eines Physikgehilfen. Andererseits gewährten die Aufzeichnungen vereinzelte Einblicke in die vereinsmäßige, teils überregionale akademische Sozialisierung und in den Alltag der Gymnasiasten. Politische Ausführungen oder Konnotationen blieben in der Minderheit, verrieten aber ein bereits waches Sensorium für das (sozio-)politische Umfeld. Das Zusammenleben der deutschsprachigen mit der slowenischsprachigen Bevölkerung wurde aus der Sicht des vom Deutschtum Eingenommenen ebenfalls nur selten thematisiert und subjektiv als wenig problembehaftet wahrgenommen.

Schlagwörter: Erinnerungsliteratur, Bürgertum, Sozialisierung, Maribor